

***Met het hoofd vrijzinnig...,
...in het hart katholiek.***

over de verhouding van Rooms-Katholieken en Remonstranten

(prent door D. en J. Midderingh-Bokhorst bij het 300-jarig bestaan van de Remonstrantse Broederschap in 1919)

Werkstuk voor het proponentsexamen van het Remonstrants Seminarium van

**P.J.C. Korver
Goeman Borgesiuslaan 13
1412 CC Naarden
T 035 69 452 42
E peterkorver@hetnet.nl**

Inhoud

1. Inleiding	3
2. Het Remonstrantse beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid	8
3. De eucharistie als hart van het katholiek geloof	14
4. Remonstranten en katholieken in hun historische relatie	27
5. Over Rooms-Katholiek zijn en Remonstrant worden: interviews	
- prof. dr. Th. H. Zweerman	44
- ds. Henk van Waveren	48
- ds. Wilfried Hensen	51
6. Conclusies	54
7. Literatuur	55

Voor mijn ouders, die mij zijn voorgegaan in het geloof.

Inleiding

In dit werkstuk ga ik na welke redenen van hoofd en hart mensen met een katholieke achtergrond kunnen hebben om aansluiting te zoeken bij de Remonstrantse Broederschap. Het relatief kleine predikantencorps, de emeriti inbegrepen, kent bij mijn weten op dit moment een zevental leden met een katholieke achtergrond, mijzelf daar al bij inbegrepen. Het seminarium kent onder de negen studenten er drie die een katholieke opvoeding hebben genoten. Onder de vrienden en leden is er een onbekend aantal dat ooit een zelfde stap maakte. Zij namen afscheid van de R.K.K. en kozen niet voor de Nederlandse Hervormde Kerk, de Doopsgezinde Broederschap of de NPB, maar voor de Remonstranten. Wat vonden zij bij hen?

Katholieke en Remonstrantse stemmen

Eén van hen, Willem van Spaendonck, verklaart op de website van de jongerengemeente Arminius: “Er waren drie dingen die mij in het bijzonder in de Remonstrantse kerk aanspraken: het feit dat daar geen dogma’s zijn; het feit dat er geen paus is en dat de macht bij de gemeente ligt; de tolerantie en de vrijheid die eenieder krijgt om zijn eigen geloof te belijden. Daarbij kwam nog dat ds. Kassens geruststellend tegen mij zei: De Remonstranten zijn de Katholieken onder de protestanten.” Voor hem is het niet-dogmatische en niet-hiërarchische karakter van de Broederschap aantrekkelijk en we mogen gevoeglijk aannemen dat het onmiskenbaar wél dogmatische en zeer hiërarchische van de Rooms-Katholieke kerk hem gestoord zal hebben. De aan ds. Kassens toegeschreven uitspraak roept vragen op. Waarom zouden de Remonstranten “de katholieken onder de protestanten” genoemd kunnen worden? En waarom is een dergelijke uitspraak geruststellend voor iemand die zich niet meer thuis voelt in zijn moederkerk? Mag de breuk met het kerkelijk verleden toch niet te groot zijn? Zijn er in de Broederschap zekere katholieke elementen zichtbaar die zorgen voor herkenbaarheid?

Vanaf de aanvang hebben Remonstranten zich moeten verweren tegen beschuldigingen dat zij niet vrij zouden zijn van ‘paapsche stoutigheden’. Van de grondlegger, Jacobus Arminius, lezen we in een pamflet uit de 17^e eeuw de verdachtmaking dat hij in Rome de pantoffels van de paus gekust heeft. De verwijten kunnen ons vreemd voorkomen omdat er voor een katholieke bezoeker van een Remonstrantse kerkdienst weinig herkenbaar katholieke elementen aanwijsbaar

waren en zijn: de kansel en de prediking staan centraal, de Maaltijd van de Heer wordt in de meeste diensten niet gevierd en zowel de liturgie als de inrichting van de kerkruimte is uitermate sober, sterker nog dan in de meeste S.O.W.-kerken. Aantrekkelijk voor katholieken is mogelijk wel de geest van vrijheid en verdraagzaamheid. Wies Stael-Merkx, de voormalige voorzitter van de kritische 'Acht Mei-beweging' in de R.K. kerk van Nederland, verklaarde: "Eerlijk gezegd ben ik als Katholiek wel eens jaloers op zo'n kleine, vrijzinnige geloofsgemeenschap als de Remonstranten. En soms bekruipt me wel eens het verlangen mij daarbij aan te sluiten. Maar nee: sinds ik van een gedegen protestant gehoord heb, dat vrijzinnig zijn nog erger is dan rooms, blijf ik toch maar een vrijzinnig mens binnen de katholieke kerk." ¹ Het woord 'vrijzinnig' is beladen, ook voor wie duidelijk vrijzinnig denkt binnen een niet-vrijzinnige kerk.

Opmerkelijk is dat er ook van huis uit Remonstrantse en meelevende leden zijn op wie de R.K. kerk een zekere aantrekkingskracht heeft. Anne Claar Rosingh, thans Remonstrants predikant in Zuid-Limburg, verklaarde - ruim voordat er sprake was van een beroep naar het katholieke zuiden - op de al eerder genoemde website van Arminius: "Als ze de paus afschaffen en daarmee de celibataire mannelijke hiërarchie waarop de Rooms-Katholieke Kerk nu gebouwd is, ben ik de eerste die naar onze heilige moederkerk terugkeert. Tot die tijd is de kritiek op dit machtscentrum vanuit het protestantisme onontbeerlijk. Tenslotte is geloven een zaak van het hart, die in vele vormen kan geschieden. Rooms-Katholieke vormen zijn zo gek nog niet." Ligt in de vaststelling dat het geloof 'tenslotte' een zaak van het hart is de sleutel voor de verklaring waarom de katholieke traditie aantrekkelijk blijft? Is er een zeker contrast tussen de Remonstrantse gevoeligheid voor een meer wijsgerige, culturele en vaak intellectuele benadering van het geloof tegenover de katholieke gevoeligheid voor symbolen, rituelen en liturgie?

Wat kunnen katholieken hebben met de Broederschap, waar het hoofd eerder over het hart lijkt te regeren? Wat hebben sommige leden van de meest vrijzinnige 'kerk' van Nederland, de Remonstrantse Broederschap met de allerminst vrijzinnige R.K.K.?

¹ Wies Stael-Merkx tijdens de Remonstrantendag 2000 waar drie "buitenstaanders" een uitdaging formuleerden voor de remonstranten.

Eigen keuze voor de Remonstrantse Broederschap

Ik heb een katholieke opvoeding genoten. Het gezin waar ik opgroeide bezocht trouw elke zondag de mis. De vier kinderen waren leerlingen van katholieke scholen en zijn meerdere jaren misdienaar en acoliet geweest. In de familie hadden verschillende oudtantes gekozen voor een leven in een kloosterorde. Na mijn middelbare schooltijd, begin jaren zeventig, ging een kritische houding ten aanzien van de kerk de overhand krijgen. De macht en invloed van het instituut op de politieke en sociale verhoudingen in grote delen van de wereld, de verstarde standpunten met name inzake de positie van de vrouw binnen kerk en maatschappij, het celibaat en de seksuele moraal vervreemdden mij steeds meer van de kerk van mijn jeugd. Acht jaar lang stelde ik mij buitenkerkelijk op, om op zesentwintig jarige leeftijd bewust te gaan zoeken naar een nieuwe oriëntatie. Het leerboek 'Spoorzoeken' van B. van Gelder wekte mijn interesse voor de Remonstranten. Wat mij direct aansprak was de ruimte die zij bieden voor een eigen groei in het geloof, de zorgvuldige en respectvolle manier waarop wordt omgegaan met maatschappelijke en ethische vraagstukken, het voluit kerk willen zijn in een oecumenische context. Een jaar later, met Palmzondag 1981, trad ik toe als lid op grond van een zelf geschreven belijdenis en in het najaar begon ik aan een opleiding tot 'assistent-voorganger' aan het Opleidingsinstituut NPB/VVH. Na voltooiing van deze studie en voortgezette theologische studies op HBO-niveau werkte ik zestien jaar als voorganger van de NPB. Ruim twee jaar geleden beriepen de Remonstranten binnen de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap Hilversum mij als hun nieuwe voorganger. Met de aanvaarding van dat beroep accepteerde ik tevens een studie aan het Remonstrants Seminarium om na zekere tijd voluit Remonstrants predikant te kunnen worden. De katholieke spiritualiteit blijkt niettemin ook een onmiskenbare bron te blijven bij mijn zoeken naar God. Schrijvers als Henri Nouwen, Thomas Merton en Eugen Drewermann zijn een belangrijke inspiratiebron. Regelmatig vind ik gastvrijheid en inspiratie bij de Minderbroeders van het klooster in Megen.

Nu ik op het punt de seminariestudie af te ronden, is er aanleiding om mij rekenschap te geven van die eigenaardige ervaring van 'met het hoofd vrijzinnig, met het hart katholiek'....

Werkwijze

De vraag naar de relatie tussen remonstranten en rooms-katholieken wil ik benaderen vanuit drie heel verschillende invalshoeken. Er is een historische invalshoek (Remonstranten en rooms-katholieken in hun historische relatie), een mentale (het beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid) en een meer dogmatische (de verhouding van Eucharistie tot Avondmaal). Op deze wijze hoop ik meer recht te doen aan de motieven die een rol kunnen spelen bij het al dan niet toetreden tot de Broederschap. Steeds waar ik in dit werkstuk spreek van 'katholieken' of 'de katholieke kerk' ga ik voorbij aan het feit dat ook leden van de Oud-Katholieke kerk zich hiertoe rekenen, en ook christenen, ongeacht hun denominatie, dat kunnen doen, omdat in algemene zin onder 'de katholieke kerk' de 'algemene christelijke kerk' verstaan mag worden. In dit werkstuk hebben de woorden 'katholiek' en 'katholieke kerk' de beperkter betekenis van 'Rooms-Katholiek' en de 'Rooms-Katholieke Kerk' (R.K.K.).

Voor een oriëntatie op de historische relatie van de twee geloofsgroepen heb ik niet gestreefd naar een volledig overzicht. Bij drie momenten uit de geschiedenis wil ik stilstaan. Met gebruikmaking van de doctoraalscriptie van E.H. Cossee, onderzocht ik met name in welke relatie Arminius en de eerste Remonstranten tot katholieken en de R.K.K. stonden. Een ogenblik sta ik stil bij de overgang van de dichter Hendrik Tollens van de katholieke kerk naar de Broederschap in 1827. Een derde moment is het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). L.J. van Holk vertegenwoordigde daar het I.V.V.C. en heeft zijn indrukken beschreven in een artikel in de Internationale Spectator. In de bijna veertig jaren die sindsdien verstreken zijn is het oecumenische klimaat veranderd. Ik sluit het historische deel af met het noemen van het werk van de commissie Dialoog Reformatie – Catholica van de Raad van Kerken.

Om recht te doen aan beide kerkgenootschappen heb ik vervolgens voor ieder van hen een thema centraal gesteld dat door de eigen gelovigen vaak als het meest belangrijk genoemd wordt: voor de Remonstranten het beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid; voor de Rooms-Katholieken het vieren van de Eucharistie.

Ter afsluiting heb ik interviews afgenomen met personen, die op grond van hun opvoeding, studie en werk ervaringsdeskundigen genoemd mogen worden: Prof. dr. Th. H. Zweerman, Minderbroeder en emeritus-hoogleraar wijsbegeerte van de KTU

en RU te Utrecht. Aan deze universiteiten doceerde hij tevens franciscaanse spiritualiteit en theologie. Daarnaast heb ik een ontmoeting mogen hebben met twee Remonstrantse predikanten die uit de catholica zijn overgekomen: ds. Henk van Waveren, emeritus-predikant uit Eindhoven, voorheen R.K. priester en kenner van de liturgie en ds. Wilfried Hensen, emeritus-predikant uit Deventer, voorheen lid van de orde van de Dominicanen en kenner van spiritualiteit en mystiek. Wat hen verbindt is de betekenis die zij toekennen aan de liturgie en aan een intellectuele inbreng in de kerk. De vrijheid die Van Waveren en Hensen misten in de R.K.K. was en is er voor Zweerman wel. Van Waveren heeft een meer vrijzinnige opvatting van de Maaltijdviering ontwikkeld als hij daarin vooral beleeft hoe Jezus roldoorbrekend in de samenleving actief was. Voor zowel Zweerman als Hensen staat de werkelijke tegenwoordigheid van Christus centraal.

Ik ben mij ervan bewust dat het werkstuk niet meer is dan een eerste verkenning op het terrein van de remonstrants – katholieke relaties. Verschillende, naar mijn mening relevante aspecten, heb ik soms maar globaal kunnen aanduiden en verdienen ieder een meer diepgaande bestudering.

P.J.C. Korver

oktober 2002

2. Het Remonstrantse beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid

In Op Tocht, maandblad van het aartsbisdom Utrecht, schrijft kardinaal Simonis onlangs bijna wanhopig: “Wij leggen ons er maar bij neer dat samenleven vóór het huwelijk, het gebruik van anticonceptiva en zelfbevrediging als ‘normaal’ beschouwd worden, terwijl het tegendeel waar is!” Hij wijst erop dat seksualiteit geen uitdrukkingsmiddel is van hartstocht of lustbevrediging, maar van ‘de ware liefde’ die uit God is. Samenleven vóór het huwelijk - het samenleven in een niet-huwelijkse relatie blijft zelfs geheel buiten beschouwing! - wordt ‘uitermate bedenkelijk’ genoemd.² Bij een stellingname als deze word ik herinnerd aan een kerk waar – zeker voor de generatie van mijn ouders – niet de naastenliefde, maar kuisheid en vooral gehoorzaamheid de belangrijkste deugden waren. De zonden op deze terreinen werden dan ook het zwaarst aangerekend bij het biechten.

De kardinaal lijkt er zich van bewust met zijn standpunt een eenzame positie te kiezen tegenover de moderne cultuur, waar mensen met verbazing en onbegrip kennis nemen van de standpunten van de R.K.K. ten aanzien van liefde en seksualiteit. Ze zijn voor de overgrote meerderheid van zowel gelovigen als ongelovigen in Nederland niet meer na te voelen. Een kerk die zich officieel keert tegen ongehuwd samenwonen, het gebruik van voorbehoedsmiddelen en zelfbevrediging, is op afstand komen te staan van wat de meeste mensen als normaal of toelaatbaar zijn gaan beschouwen. Zij zullen in de Rooms-Katholieke Kerk en haar vertegenwoordigers maar moeilijk gesprekspartners zien voor hun vragen ten aanzien van seksualiteit en relaties. Hetzelfde kan gezegd worden van levensvragen als het al dan niet geoorloofd zijn van abortus en euthanasie, acceptatie van homoseksualiteit en binnenkerkelijke vragen als die van het verplichte celibaat voor priesters en de uitsluiting van de vrouw tot het ambt. Wellicht nog meer dan de traditionele, onveranderbare standpunten op zichzelf is het voor velen niet te begrijpen dat de kerk niet in staat is in dialoog met de samenleving te treden. Het is voor haar moeilijk geworden aansluiting te zoeken bij de veranderende samenleving. Mijn ouders en hun generatiegenoten zijn opgegroeid in een traditioneel katholiek milieu waarin zelf nadenken over het geloof volstrekt ongebruikelijk of zelfs ongewenst was. Zij leerden geloven op gezag. Zij beleden het geloof met de

² Op Tocht, maandblad voor parochianen in het aartsbisdom Utrecht, XIII (juni/juli 2002) 11.

woorden van de voorgeschreven catechismus. En daar hebben zij zich tot de jaren zestig van de vorige eeuw mee tevreden gesteld. Sinds de jaren zestig is er veel veranderd in de katholieke wereld. Dat na ruim twee eeuwen de emanciperende en seculariserende geest van de moderne cultuur eindelijk ook kon doordringen in de katholieke wereld, is niet verwonderlijk. Het is veeleer verwonderlijk dat de katholieke kerk er zo lang in geslaagd is haar gelovigen zo effectief af te schermen van de geest van de moderne cultuur en hen gevangen te houden binnen een statisch, in feite middeleeuws mens- en wereldbeeld. Steeds sterker kwam deze visie op gespannen voet te staan met het mens- en wereldbeeld van de moderne cultuur, dat niet naliet ook het leven van katholieke gelovigen steeds sterker te beïnvloeden. De kloof tussen traditioneel-katholiek autoriteitsgeloof en de feitelijke levenservaring, die steeds meer aansluiting had bij het wetenschappelijke wereldbeeld, werd al te groot. Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) heeft getracht de kerk 'bij de tijd' te brengen, het zogeheten 'aggiornamento'. Ik verwijs de lezer voor een nadere beschouwing daarover naar hoofdstuk 4. Veel van het optimisme uit die jaren is gesmoord door restauratieve ontwikkelingen in de jaren die volgden. In de periode van het concilie is er een grotere openheid gegroeid voor andere kerken en godsdiensten en ook kwam er meer ruimte voor een eigen oordeel. Het zijn verworvenheden die veel gelovige katholieken zich niet meer hebben laten ontnemen. Veel vrijzinnige opvattingen hebben nu ook gehoor in katholieke milieus gekregen. Te denken valt aan de vrijheid bij het zoeken naar religieuze waarheid, vrijheid van belijden, het mogen hebben van een kritische houding t.a.v. de interpretatie van de bijbel en de geloofstraditie. Het voor vrijzinnigen zo typerende geloven op grond van eigen ervaring en het besef dat het christelijk geloof niet langer kan gelden als enig ware religie, zijn niet ongewoon voor veel hedendaagse katholieken. Sommigen noemen zichzelf eerder "Nederlands-Katholiek" of "Vrijzinnig-Katholiek"³ dan Rooms-Katholiek. De kerkleer wordt meestal niet meer beschouwd als de verwoording van de kern van het geloof. "Niet de geobjectiveerde leer is de eigenlijke inhoud van het geloof", vindt de katholieke theoloog prof. Houtepen, "maar de in deze leer bemiddelde ervaring van de ontmoeting met God. Religieuze ervaring is het medium van de zich openbarende God. 'Verlichting' maakt

³ S.W. Couwenberg, hoogleraar staats- en bestuursrecht, is daar een voorbeeld van. Hij schreef een boekje met de titel "Katholiciteit en Vrijzinnigheid" (Kampen: Kok Agora, 1990).

daar deel van uit, 'bevrijding' is het doel ervan. Waar het om gaat, is het zoeken naar waarheid die werkelijk vrij maakt." ⁴

Vrijzinnig-katholieke opvatting

De oud-hoogleraar staats- en bestuursrecht Couwenberg noemt zich vrijzinnig-katholiek. Hij wijst erop dat de antithese tussen vrij- en rechtzinnigheid veel van haar scherpte heeft verloren. We beleven een reveil van liberale waarden. Anderzijds is er geen hernieuwd zelfvertrouwen bij de georganiseerde religieuze vrijzinnigheid. Naast het leerstellige denken en geloven, maar vooral ook naast het liberale, vrijzinnige denken en geloven is er een tegenbeweging opgekomen die zichzelf als postmodern presenteert en een radicale zelfkritiek van het moderne denken inhoudt. Hij noemt in dit verband filosofen als Foucault, Derrida en Lyotard, die zich keren tegen de rationaliteitscultus en de betrouwbaarheid van de taal als instrument van kennis. Zij trekken de beheersbaarheid van de werkelijkheid met behulp van de menselijke rede in twijfel. Het gaat hierbij om een radicale relativering van de uitgangspunten van het moderne denken, waarbij de mens in staat is schijn en werkelijkheid te onderscheiden: "Niets is zeker, alles is relatief." Een nog andere postmoderne tegenbeweging, al evenzeer gericht tegen de rationaliteitscultus van het moderne denken, is het holistische, ecologisch gekleurde New Age-denken. Ze keert zich tegen de opvatting dat de rede louter een instrument is ter beheersing van de werkelijkheid. Er is in die visie een nieuwe spirituele oriëntatie en bewustwording waarin synthese en zelfverlossing centraal staan. In alle diversiteit die deze beweging kenmerkt, streeft ze naar een synthese tussen westerse kennis en kunde en oosterse wijsheid.

Zo schetst Couwenberg voor de katholiek van nu een driesprong: ten eerste kan men kiezen voor een blijven in (of terugkeer naar) de geborgenheid van een traditioneel geloof met een statisch wereldbeeld dat verankerd is in een goddelijke en natuurlijke orde. Een tweede mogelijke keus is een geloven op basis van persoonlijke bezinning en ervaring, dat rekening houdt met de resultaten van de wetenschap en de uitingen van de moderne cultuur en dat absolute waarheidspretenties in zaken van levensbeschouwing afwijst. Een derde weg is een geloof met een holistisch

⁴ A.W.J. Houtepen, De waarheid zal U vrijmaken, in: Vrijzinnigheid als religieuze overtuiging en mentaliteit, Civis Mundi, 2,1988.

werkelijkheidsbesef dat uitgaat van het verval van de huidige samenleving en cultuur en dat een Nieuwe Tijd ziet aanbreken met een nieuwe harmonie.

De Rooms-Katholieke kerk als instituut heeft, zo mogen wij uit de feiten afleiden, gekozen voor de eerste optie.

Remonstrantse visies

Vrijzinnige geloofsgemeenschappen hebben zich steeds gevonden in de tweede keus. Zij hebben bij uitstek altijd positief willen staan ten opzichte van de cultuur van hun tijd en ruimte gegeven voor intellectuele reflectie. De kracht van vrijzinnigen ligt steeds in het geschreven en gesproken woord, in een spreken in de taal van de eigen tijd.

Een nadere doordenking van de betekenis van het begrip 'verdraagzaamheid' vond plaats in een publicatie van H.J. Mispelblom Beyer in 1948. Wij volgen thans de definities van verdraagzaamheid en 'gelovige verdraagzaamheid' van deze Remonstrantse theoloog. Verdraagzaamheid is "het vermogen tot de synthese van zichzelf zijn en de ander in zijn anderszijn te eerbiedigen".⁵ Een tolerant mens is in staat om stand te houden en tegelijk ontvankelijk en meelevend te zijn. Daarnaast ziet hij als een bijzondere vorm de 'gelovige verdraagzaamheid', die put uit de bron van de geloofskracht, de "spontane gulheid uit innerlijke overvloed", "uit de goddelijke volheid", die afsteekt tegen de "schrielheid van het fanatisme". Het fanatisme is bezeten door de angst, dat aan de eigen uitgangspunten zal worden tekortgedaan, terwijl de gelovige verdraagzaamheid put uit 'de totaliteit', waardoor zij wezenlijk vrij is. De fanaticus moet zichzelf telkens opnieuw van zijn meerderheid overtuigen, de verdraagzame mens leeft uit deze overtuiging. Hij ziet in de ander, net als bij zichzelf, de werkzaamheid van goddelijke krachten. Het is daardoor dat hij komt tot mildheid en meelevend begrip. De religieuze mens erkent bovendien dat de geest van God in ieder mens werkzaam is en dat deze geest eigen wegen gaat die hoger zijn dan onze menselijke. Daarom kent hij de wijsheid van de mens die zoekt en bereid is mee te zoeken. Door innerlijke ervaring is hij tot het inzicht gekomen hoe dwaas en verkeerd het is elkaar te verketteren op grond van uitwendige verschillen. Een daarbij passend beleid is om niet onmiddellijk in te grijpen en te willen rechtzetten, maar om

⁵ H.J. Mispelblom Beyer, Tolerantie en fanatisme. Een studie over verdraagzaamheid, Arnhem: Van Loghum Slaterus, 1948, 29.

af te wachten in de overtuiging, dat het eens rechtgezet zal worden. Het is de kracht van het standhouden, het gespannen en vertrouwend wachten op God; hier vindt de verdraagzaamheid haar wortel.⁶ De verdraagzame mens, zo stelt de auteur in zijn conclusies, gelooft in de kracht die hem in staat stellen het kwade met het goede te overwinnen. Deze opvatting gaat uit van een mensbeeld dat veronderstelt dat er een wereldoverwinnende kracht is, de kracht van de goddelijke liefde. Voor een publicatie die zo kort na de catastrofe van de Tweede Wereldoorlog verscheen een enigszins verbazend gelovig-optimistische conclusie.

Heine Siebrand stelt dat de begrippen vrijheid en verdraagzaamheid in het vrijzinnig-christendom een functie vervullen die vergeleken kan worden met die van de beide pilaren bij de tempelpoort van Jeruzalem.⁷ Deze moeten ontzag inboezemen bij ieder die het voorportaal van de tempel betreedt en zij geven te denken. De begrippen hebben een pragmatische betekenis gekregen; ze vergemakkelijken enerzijds de toegang tot het geloof in een tijd dat de meeste mensen iedere vorm van geloofsdwang afwijzen, anderzijds betekent de vrijheid volgens met name L.J. van Holk niet zozeer ongebondenheid, maar verantwoordelijkheid. Wanneer een mens in vrijheid mag leven, onafhankelijk van machtsinstututen en gezagsdragers, dringt zich de taak op om zelf tot verantwoorde keuzes te komen.

De eigen keuze

Vrijheid impliceert het moeten nemen van eigen beslissingen. Voor mij is dat de keuze om met anderen gestalte te gaan geven aan het evangelie van Jezus Christus in de samenleving van onze tijd. Daarom is het lidmaatschap van een vereniging van mensen met een religieuze belangstelling, de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB niet voldoende en wil ik (belijdend) lid zijn van de ene, algemene christelijke kerk. Ik heb daarbij een gemeenschap gezocht met een open, oecumenisch en verdraagzaam karakter. Er zijn verschillende kerkgenootschappen waar dat in meerdere of mindere mate mogelijk is; naar mijn ervaring het meest in de Remonstrantse Broederschap. Er is vrijheid van voelen, denken en spreken voor zowel de leden als de vrienden en niet in de laatste plaats voor de predikanten.

⁶ Mispelblom Beyer, 189-191.

⁷ H.J. Siebrand, De bekleding van de wereld. Essays over vrijheid, spiritualiteit en verdraagzaamheid, Maarssen: De Ploeg, 2001, 16.

Gelijkwaardigheid van mensen, betrokkenheid bij de oecumene en een medeverantwoordelijkheid voor vrede en recht zijn voor de meeste Remonstranten vanzelfsprekend. Voor het redelijk denken is een keuze voor de Broederschap een logische. Daarom: met het hoofd ben ik vrijzinnig...

3. De eucharistie als hart van het katholiek geloof

oecumene en intercommunie in het perspectief van orthodoxie en vrijzinnigheid

Inleiding

Katholieken vierden – waar mogelijk - iedere dag de Maaltijd, behalve op Goede Vrijdag. Protestanten deden dat nog niet zo lang geleden alleen op Goede Vrijdag. Voor beiden gaat het om de gemeenschap van de mens met Christus, de gemeenschap met het Koninkrijk Gods en de gemeenschap met God. Dankzeggen, gedenken van het lijden en sterven van Christus, het gebed om de H. Geest, breken en delen en het verwachten van het Rijk zijn de elementen die met soms andere accenten de Maaltijd betekenis geven. Niettemin bemoeilijken kerkelijke bepalingen, en een verschil in beleving en vormgeving het samen vieren van de Maaltijd. Bij een overgang van het katholicisme naar de reformatie, en zeker ook omgekeerd, kunnen hier vele vragen en problemen liggen.

Vanaf het moment van mijn plechtige Eerste Communie – ik was toen zes jaar – tot aan mijn achttiende jaar vierde ik iedere zondag de Eucharistie mee. Als leerling van de drie hoogste klassen van de basisschool kwam het regelmatig voor dat ik als misdienaar alle weekdays ter communie ging. Na enige jaren dat het geloof haar betekenis voor mij had verloren, ging ik deelhebben aan de viering van het Avondmaal in zowel Remonstrantse als Hervormde gemeenten. De ernst en intensiteit waarmee dat gebeurde, spraken mij aan tegen de achtergrond van een wekelijks ervaren onverschillige vanzelfsprekendheid in de katholieke kerk. Daarnaast miste en mis ik bij de viering van het Avondmaal iets wezenlijks. In dit hoofdstuk van mijn werkstuk wil ik op zoek gaan naar de verschillen in beleving van de Maaltijd voor katholieken en veel protestanten. Voor de reformatorische opvatting oriënteer ik mij eerst op H. Berkhof en zijn inleiding op de geloofsleer ‘Christelijk geloof’. Het Avondmaal, stelt hij, is “de meest omvattende uitdrukking van het heil”. Het gaat om een telkens herhaalde verbondsvernieuwing waarin verleden (het offer), toekomst (het rijk van God) en heden (de tegenwoordigheid van Christus in de Geest) samenkomen en waarin tevens de gemeenschap met God in Christus door de Geest samenvalt met de gemeenschap van de leden van het Christus-lichaam

onderling. Aan de tafel is er een dubbele stemming: die van schuldbesef en schroom enerzijds, van bevrijding en uitzicht op de toekomst anderzijds. Na de opstanding ontmoeten we Christus in de Maaltijd. De gemeente gaat de weg van maaltijd naar maaltijd, grijpt vooruit op de maaltijd van de voltooide vreugde en gemeenschap en kijkt terug naar de weg die Jezus ging in zelfopoffering en verrijzenis, terwijl de verhoogde Heer nu in de Geest als de gastheer tegenwoordig is.⁸

De catechismus van de Katholieke kerk kenschetst de eucharistie als 'de oorsprong en het hoogtepunt van heel het christelijk leven'. Er wordt dank gebracht aan de Schepper van het brood en de wijn, waarna ze in de consecratie op geheimenissvolle wijze het lichaam en bloed van Christus worden. "Het lichaam en bloed van onze Heer Jezus Christus samen met zijn ziel en zijn godheid, en bijgevolg de gehele Christus zijn waarachtig, werkelijk en wezenlijk tegenwoordig."⁹ De eucharistie is een offer, omdat zij het kruisoffer tegenwoordig stelt en is volledig gericht op de intieme vereniging van de gelovigen met Christus door de communie: "Door te communiceren ontvangt men Christus zelf die zich voor ons geofferd heeft."¹⁰ Een vergelijking tussen de formuleringen uit beide tradities laat zien dat voor protestanten de Heer bij de Maaltijd 'in de Geest' tegenwoordig is, waar de katholieke traditie spreekt van een intieme, een waarachtige, werkelijke en wezenlijke tegenwoordigheid.

Mij spreekt aan in de formulering van Berkhof de omschrijving van de gemeente als een gemeenschap die van maaltijd tot maaltijd gaat en daar steeds Christus mag ontmoeten. Van de katholieke opvatting spreekt mij aan het besef van een werkelijke en wezenlijke aanwezigheid van Christus. Het is de ervaring van de intieme verbondenheid met de Heer bij de Maaltijd die mij voeding geeft voor de inzet voor vrede en gerechtigheid maar ook voor de oecumene. Tijdens de Maaltijd wordt op een geconcentreerde wijze de aanwezigheid beleefd van de God van de bijbelse boodschap, de Schepper van al wat is, de God van liefde, die ons in Christus nabij is gekomen. De Eeuwige is bij de Maaltijd tegelijk verborgen en heel nabij. Bij de eucharistieviering beleef ik dit sterker dan bij het Avondmaal. Wat dat aangaat voel ik

⁸ H. Berkhof, *Christelijk geloof. Een inleiding tot de geloofsleer*, Nijkerk 1985, 356-363.

⁹ *Catechismus van de Katholieke kerk*, Baarn 1995, 306-307, art. 1374.

¹⁰ *idem*, p. 309, art. 1382.

mij in 't hart katholiek... Voor mij brengt de Maaltijd van de Heer mensen samen, die elkaar niet hebben uitgezocht, maar die toch één mogen zijn omdat zij genodigd zijn door hem die Heer van alle mensen is. Helaas verschillen de opvattingen van katholieken en protestanten over de betekenis van de Maaltijd nog zodanig, dat ondanks plaatselijke initiatieven die meestal in strijd zijn met de officiële regels, het uiterst moeilijk is om christenen van verschillende kerken samen het geheim van het geloof te laten beleven. In dat opzicht weet ik mij met overtuiging deel van de Remonstrantse Broederschap, die gezien haar praktijk van het 'open avondmaal' geen problemen heeft met intercommunie.

Problemen

Het lijkt geen twijfel dat voor een katholiek de eucharistieviering het hart van iedere kerkdienst vormt. Het niet breken en delen van brood zal als een groot gemis gevoeld worden. Wanneer een priester ontbreekt houdt men een "communie-viering", waarbij eerder geconsacreerd brood wordt gedeeld. Officieel kan in een oecumenische viering geen brood en wijn geconsacreerd worden en daarmee ook geen eucharistie gevierd worden. Voor veel katholieken zal een oecumenische viering slechts een 'woorddienst' kunnen zijn en dat roept een gevoel van onvolledigheid en onvoldaanheid op. Voor veel oecumenisch ingestelde protestanten is het frustrerend niet samen de Maaltijd van de Heer te mogen vieren. Daar waar vooruitlopend op oecumenische overeenstemming een Maaltijdviering geforceerd wordt, kunnen problemen ontstaan.

Prins Maurits, de oudste zoon van prinses Margriet, trouwde op 30 mei 1998 met de rooms-katholieke Marilène van den Broek in de hervormde Grote Kerk van Apeldoorn. De oecumenische dienst werd geleid door pater Gerard Oostvogel en ds. Nico ter Linden. Tijdens de dienst gingen prinses Margriet, prinses Juliana, prins Bernhard, en andere niet-katholieken ter communie, nadat de R.K. priester Oostvogel hen in strijd met de regels van zijn kerk daartoe had uitgenodigd. Het zou leiden tot een discussie tussen de kerkelijke leiders van zowel katholieke als protestantse zijde. Voortdurend doken allerlei uiteenzettingen op van theologische verschillen. Daarbij greep men terug op klassieke formuleringen uit de geschiedenisboeken over zestiende-eeuwse tegenstellingen. Zowel aan katholieke als hervormde zijde werd aldus vastgesteld dat de opvattingen t.a.v. de viering van

de eucharistie resp. het avondmaal zo uiteenlopend zijn, dat het deelnemen aan elkaars maaltijdsvieringen - nog niet aan de orde kan zijn.

Bij de huwelijksluiting van de hervormde kroonprins Willem-Alexander en de katholieke Máxima Zorreguieta op 2 februari 2002 werd een herhaling van problemen voorkomen door de kerkdienst een formeel Nederlands Hervormd karakter te geven en geen viering van de Maaltijd van de Heer te houden.

De gebeurtenissen illustreren het belang dat beide tradities hechten aan de eigen visie op de Maaltijd van de Heer

De katholieke opvatting

In de genoemde situaties zagen meer vrijzinnige katholieken en protestanten geen enkel probleem in intercommunie, met welk begrip de Raad van Kerken in Nederland al die vormen van eucharistische gemeenschap, resp. avondmaalsgemeenschap aanduidt die er tussen kerken die nog niet tot volledige eenheid met elkaar zijn gekomen bestaan.¹¹ In de Commissie voor Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken ligt de scheidingslijn bij het intercommunievraagstuk tussen de oosters-orthodoxe kerken en de R.K.K. enerzijds en de andere kerken en kerkelijke gemeenschappen anderzijds. Voor de eersten staat centraal dat de eucharistie teken is van kerkelijke eenheid en dat zij dus kerkelijke eenheid veronderstelt. De H. Communie (communio - gemeenschap) is het doel van de oecumene en zeker geen goed middel daartoe. Voor de katholieke kerk is de Eucharistie en de daarbij behorende Communie het sacrament bij uitstek van de vereniging en eenheid met de levende Heer, "waardoor wij christenen die niet in voldoende eenheid met de katholieke Kerk leven tot onze spijt nog niet kunnen uitnodigen deel te nemen."¹²

Voor de katholieke kerk is de Heilige Eucharistie de onbloedige herhaling van het eenmalig kruisoffer van Christus, waaraan de op deze wereld levende leden van de 'gemeenschap van heiligen' deel hebben. Elke H. Mis wordt opgedragen voor de gehele Kerk (het Lichaam van Christus) van elke tijd en elke plaats. De H. Mis is dus geen plaatselijke viering van een parochie. De voorzitter is Christus zelf, vertegenwoordigd door de bisschop (opvolger van de apostelen) of zijn vervanger

¹¹ Sectie Geloofsvragen van de Raad van Kerken in Nederland, Intercommunie. Het asymmetrische geloofsgesprek tussen protestanten en katholieken, Zoetermeer: Boekencentrum, 1999, 10.

¹² R.H.A. Wessels, secretaris van de stichting Instituut voor Katholieke Informatie (IKI) in een beschouwing op 14 juli 1998.

(de priester onder verantwoordelijkheid van zijn bisschop). Naar de katholieke overtuiging is Christus werkelijk, dus niet symbolisch, aanwezig in de eucharistische gaven. Het brood en de wijn veranderen in het Lichaam en Bloed van Christus door de woorden die de priester als plaatsvervanger van Christus uitspreekt. De Heilige Communie is daarom voor de katholieken (en voor orthodoxen) het sacrament bij uitstek van hun vereniging in Christus en met elkaar in de 'gemeenschap der heiligen'. Een oud gezegde van orthodoxe christenen is daarom: het Heilige is voor de heiligen.

De kerkelijke gemeenschappen van de hervorming hebben "vooral door het ontbreken van het wijdingssacrament, niet het oorspronkelijke en gehele wezen van het eucharistisch mysterie bewaard". Daarom is voor de katholieke kerk een eucharistische intercommunie met deze gemeenschappen niet mogelijk.¹³ De catechismus van de R.K. kerk vermeldt dat de priester in zeer bijzondere gevallen niet-katholieken toe kan staan deel te laten nemen aan de communie. Wanneer naar het oordeel van de ordinaris een ernstige nood daartoe dwingt, kunnen katholieke bedienaars de sacramenten (eucharistie, boete, ziekenzalving) toedienen aan andere christenen die niet in volledige gemeenschap met de katholieke kerk leven. Zij moeten daar uit eigen beweging om vragen en het katholieke geloof betreffende deze sacramenten beamen en de juiste gesteltenis bezitten.¹⁴

Opstelling Samen-op-Wegkerken

In de proeve van een nieuw Dienstboek van de Samen-op-Wegkerken wordt echter een ander accent gelegd. In de 'nodiging' is opgenomen een meer formele, kerkrechterlijke formulering opgenomen, waardoor ieder die gedoopt is en kan deelnemen in de eigen kerk, zich ook in deze (SOW)dienst welkom mag weten. Hierna volgt een meer inhoudelijke formulering die stelt dat Christus zijn tafel bereid voor wie op Hem vertrouwen en Hem liefhebben.¹⁵ De combisynode van de drie kerken kwam al jaren eerder, in 1989, met het rapport *Groeiende herkenning*, waarin de Rooms-Katholieke ambtsbediening fundamenteel erkend werd en hoopte daarmee te bereiken dat er meer mogelijkheden zouden komen voor toelating tot de

¹³ Katechismus van de Katholieke Kerk, Brussel / Utrecht 1995, art. 1400.

¹⁴ idem , art. 1401.

¹⁵ Dienstboek. Een proeve, Zoetermeer: Boekencentrum, 1998, 165-166.

R.K. eucharistieviering. Helaas meenden de bisschoppen in een reactie in 1994 dat “alles overwegende er nog niet sprake is van die volledige gemeenschap tussen ons die ons nu reeds zou toestaan te besluiten tot een bredere toepassing van de mogelijkheid tot toelating van reformatorische christenen tot de viering van de eucharistie.”¹⁶ Daarmee neemt de R.K.K. een andere positie in dan de SOW-kerken, de Remonstrantse Broederschap en de Oud-Katholieke Kerk die leden van andere kerken onder tamelijk algemene voorwaarden toelaten tot het avondmaal.

De sectie geloofsvragen van de Raad van Kerken wijst er op dat er ondanks deze problemen ook sprake is van wederzijdse herkenning bij het vieren van de Maaltijd. Het Tweede Vaticaans Concilie formuleerde de inhoud van het protestantse avondmaal aldus: “Toch wanneer zij het heilig avondmaal de dood en verrijzenis van onze Heer gedenken, belijden zij dat daarin het leven in de gemeenschap met Christus betekend wordt en verwachten zij zijn glorievolle wederkomst.” Het onderscheid dat Thomas van Aquino maakte in de *Summa Theologiae* tussen een ‘gedenkend’, een tegenwoordig stellend en een vooruitlopend aspect, is ondanks het eerder genoemde ‘tekort’ bij protestanten bewaard gebleven en daarmee ook de essentie van de eucharistie.

Reactie vanuit Remonstrantse kring

Voor Wilfried Hensen, Remonstrants predikant en voorheen R.K. priester, gevormd in de orde van de Orde der Dominicanen, is het een ergernis en een verdriet dat hij als reformatorisch christen bij een verblijf in sommige abdijen niet ter communie mag gaan. Hensen over de uitsluiting van reformatorische christenen: “Is Christus dan gedeeld? vraag ik mij af met Paulus (1 Kor. 1:12). Wordt mijn geloof in de eucharistische tegenwoordigheid dan alleen bepaald door het machtswoord van de priester en door een praktiserende geloofsbeleving binnen de catholica? Hier worden scheidsmuren aangebracht, die de eenheid van het mystieke Lichaam tenietdoen.”¹⁷ Hensen’s opvatting van de eucharistische tegenwoordigheid zal de meeste Remonstranten waarschijnlijk vreemd zijn. In de verantwoording bij de orde van dienst bij het avondmaal uit 1976, opnieuw opgenomen in de liturgieklapper van

¹⁶ Brief aan de gezamenlijke vergadering van de generale synode van de Nederlands Hervormde Kerk; de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland en de synodale commissie der Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, 28 juni 1998.

¹⁷ Wilfried Hensen, *Verborgene omgang*. Dagboek, Baarn 1998, 43.

1997, wordt gesteld dat het brood dat gebroken en gedeeld wordt het 'teken is van de gemeenschap in Christus'. Veel Remonstranten, zo is mijn ervaring, gedenken bij de maaltijd de laatste maaltijd van Jezus met zijn medeleerlingen op de avond voorafgaand aan zijn lijden en sterven. Het betreft hier een meer gehistoriseerde opvatting, waarbij de aanwezigheid van Christus hooguit in de geest ervaren wordt. De beleving van wat protestanten het Avondmaal noemen verschilt in belangrijke mate met die van Rooms-Katholieken in de Heilige Eucharistie. Voor de laatsten is de eucharistie wezenlijk meer dan een teken. Door de woorden van Jezus en door de kracht van de Heilige geest worden brood en wijn tijdens de Consecratie werkelijk het lichaam en bloed van de verrezen Christus. De levende Christus is in deze opvatting in al zijn volheid aanwezig.

Geschiedenis van het Remonstrantse Avondmaal

De viering van het Avondmaal in de 'remonstrants-gereformeerde' gemeentes verschilde in aanvang niet van die in de gereformeerde kerk ten tijde van de Republiek. Bij het (Heilig) Avondmaal lag het accent op het gedenken van Christus' dood. Het werd drie à vier maal per jaar gevierd, enkele dagen eerder voorafgegaan door een voorbereidingsbijeenkomst voor een persoonlijke toetsing. Omstreeks 1850 trad er een verandering op in de Remonstrantse praktijk. Er was voortaan slechts één jaarlijkse viering en wel op Goede Vrijdag. De keuze voor deze dag mag een vrijzinnige uitvinding genoemd worden en is een consequent uitvloeisel van de opvatting dat men bij de maaltijd de dood van Christus gedenkt. In de periode van het Modernisme werd het Avondmaal in verschillende gemeentes in het geheel niet meer werd gevierd. In de liedbundel van 1943 is een 'Verantwoording der plechtigheden' opgenomen. Het woord 'formulier' is vervangen door 'verantwoording', terwijl men niet meer spreekt van 'sacrament' maar van 'plechtigheid'. Het zelfonderzoek wordt nu bij iedere deelnemer zélf en tijdens de dienst gelegd: "Nu buigen wij ons, keeren in onszelf in en antwoorden in stilte ieder voor zich..." De gebondenheid van het Avondmaal aan het lijden en de dood van Christus blijft opvallend aanwezig. Nog in het dienstboek van 1953 is de orde van dienst voor een avondmaalsdienst er een voor de Goede Vrijdag met lezingen uit het passieverhaal. In de loop van de jaren zestig werden de accenten verlegd: het Avondmaal werd vaker gezien als een Agapè-viering (liefdesmaaltijd), als een voorsmaak van het Koninkrijk Gods. Het rapport 'Dooop, Eucharistie en ambt' van de Commissie voor

Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken, het z.g. Lima-rapport uit 1982, had ook invloed binnen de Remonstrantse Broederschap. In het Remonstrantse antwoord op het rapport wordt ervan blijk gegeven dat men zich aangesproken voelt en uitgedaagd is 'door het appèl van onze zusterkerken om het Avondmaal niet te verwaarlozen.'¹⁸ Een gevolg van deze opstelling is dat men thans streeft naar een frequentere viering van de Maaltijd. Door oecumenische contacten leerden de Remonstranten de Maaltijd in zijn veelkleurigheid te vieren, dus niet alleen als een gedachtenis aan Christus' lijden, maar ook als maaltijd van dankzegging, gemeenschap en verwachting. In plaats van Avondmaal spreekt men thans vaker en liever van 'de viering van de Maaltijd', het 'Breken en delen' of de 'Maaltijd van brood en wijn'. De erkenning van het grotere belang dat gehecht wordt aan de Maaltijd spreekt ook uit een aanpassing in het liturgiekatern. In de gewone orde van dienst staat het delen van brood en wijn als mogelijkheid aangegeven, terwijl men deze voorheen moest zoeken in een aanhangsel achterin.

In het boekje 'De Remonstranten' dat in 2000 verscheen, geeft Th. M. van Leeuwen een schets van de actuele opvattingen¹⁹: de term 'sacrament' wordt vermeden als het gaat om doop of maaltijd; men spreekt liever van 'plechtigheid'. Wij ontkennen de opvatting dat het gaat om handelingen die - op voorwaarde dat ze uitgevoerd worden door iemand met een wijding daartoe - een direct heil bewerken. In het besef van Remonstranten gaat het om een symbolische handeling, die verwijzen naar het heil dat God wil toedelen, maar waarover geen kerk kan beschikken. Voor hen zal de Maaltijd niet als 'het centrum van de eredienst' gevoeld worden; zij hechten een grote waarde aan een eigentijdse prediking van het Woord. Naar oud gebruik kennen Remonstranten een 'open' maaltijd, waarvoor alle aanwezigen worden uitgenodigd. De 'plechtigheid' van de Maaltijd mag ook door anderen dan predikanten worden geleid, vanuit de (protestantse) opvatting van het 'algemeen priesterschap der gelovigen'. Omdat het begrip 'Avondmaal' eenzijdig verwijst naar het Laatste Avondmaal, spreekt men liever van het algemenere 'Maaltijd van de Heer' of van 'maaltijd van brood en wijn' waaruit een benadrukking van het aspect van de gemeenschapsviering spreekt.

¹⁸ Het antwoord van de Remonstrantse Broederschap op het Lima-rapport is te vinden in: Handelingen II van de Algemene Vergadering van Bestuur van de Rem. Br. op 1 juni 1985, uitgave Rem. Br.

¹⁹ E.H. Cossee e.a., De Remonstranten, verschenen in de serie 'Wegwijs' bij uitg. Kok Kampen, 2000, 82-84.

Vershil in de katholieke en protestantse leer en beleving

Baudet wijst in een recente studie op de wezenlijk andere benadering van theologie bedrijven bij protestanten en katholieken. Protestants-theologische gesprekken zouden altijd herkenbaar zijn aan 'het geding om de waarheid', terwijl dit de katholiek veel minder zou interesseren. Bij katholieken is de gehoorzaamheid, de gebondenheid aan traditie, continuïteit, mystiek en vroomheid essentieel.²⁰ Juist bij een centraal sacrament als de Eucharistie / het Avondmaal kunnen deze verschillende culturen een gemeenschappelijke beleving in de weg staan.

Laten wij dan nu de Reformatorische en – meer speciaal - de Remonstrantse visie confronteren met die van de Rooms-Katholieke kerk. Om de 'gekleurde' woorden Eucharistie en Avondmaal te vermijden gebruiken we in het vervolg van de neutrale term Maaltijd. Een eigen Remonstrantse theologie van de Maaltijd ontbreekt. Voor een theologische doordenking van de Remonstrantse praktijk kan een oriëntering op de geloofsleer van de meer oecumenisch denkende dr. H. Berkhof een startpunt zijn. Berkhof rekent de Rooms-Katholieke kerk tot de oudere kerken waarvan de wortels nog tot in een mythisch en magisch levensgevoel reiken. De 'opvoering' en de viering van de heilige maaltijd staat bij hen centraal. Bij de kerken, die met de Reformatie ontstonden, heeft de preek de Maaltijd al spoedig overvleugeld. Zo komen de katholieke gelovigen in de kerkdienst bijeen rond een altaar en de kerken van de reformatie rond de kansel. De auteur plaatst deze ontwikkeling tegen de achtergrond van de veranderingen in de cultuur vanaf de 16e eeuw waardoor er een steeds groter beroep wordt gedaan op het verstand en de wil van de enkeling. Het is niet goed de één lager of hoger te stellen dan de ander: een kerk die de Maaltijd ten koste van de preek centraal stelt, dreigt het evangelie 'objectiverend', 'zo niet magisch', mis te verstaan; een kerk echter die de preek centraal stelt ten koste van de Maaltijd, dreigt het evangelie individualistisch en intellectualistisch mis te verstaan. De preek en de Maaltijd dienen elkaar aan te vullen, en veronderstellen elkaar in de bemiddeling van het heil.²¹

²⁰ Gilbert Baudet, Water bij de wijn. Hervormd en Rooms-Katholiek over Avondmaal en Eucharistie, Baarn 2001, 211.

²¹ H. Berkhof, Christelijk geloof. Een inleiding tot de geloofsleer, Nijkerk 1985, 356-363.

Berkhof ziet de katholieke traditie wortelen in een mythisch en magisch levensgevoel, met een maaltijdviering die het evangelie magisch dreigt mis te verstaan. In de reële aanwezigheid van Christus in de tekenen van brood en wijn zit een onmiskenbaar mystiek element. In de reformatorische theologie wordt mystiek meestal gezien als een armzalige menselijke poging om dat te bereiken wat alleen door God geschonken kan worden. Vrijzinnigen hebben volgens Kubacki minder moeite met deze kwestie, al blijven velen terughoudend t.a.v. mystieke ervaringen. Volgens hem zijn vrijzinnigen immers “gehecht aan ‘geloven dat te denken geeft’ en worden ze niet graag herinnerd aan de grenzen van het menselijk denken.”²²

Problemen bij de intercommunie

Laten we dan nu de (on)mogelijkheid bezien om in Nederland als Remonstranten en andere reformatorische christenen samen met katholieken de Maaltijd te vieren. Het onderzoek God in Nederland heeft aangetoond dat het aantal orthodoxe katholieken in Nederland met overwegende bezwaren tegen ‘intercommunie’ zeer klein is. Van de 5,5 miljoen katholiek gedoopten beschouwen zich 3 miljoen nog als katholiek. Hiervan nemen 700.000 regelmatig deel aan de Eucharistievieringen, terwijl slechts 90.000 orthodox zijn te noemen. Slechts een minderheid van de kerkende katholieken gelooft dat Christus echt verzezen is en werkelijk aanwezig is in de Eucharistische gaven. In de geschetste situatie is het niet verwonderlijk dat katholieke en protestantse vrijzinnigen geen probleem zien in intercommunie. Niettemin zijn katholieke priesters en ander gelovigen gebonden aan het leergezag van de paus en de bisschoppen.

Het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) heeft een opening geboden om tot eenheid tussen christenen te komen. De documenten tonen aan dat de concilievaders het bewerkstelligen van eenheid als een heilige plicht zagen. Met dit concilie werd de weg van verkettering verlaten. Men erkende dat de Heilige Geest ook buiten de catholica werkzaam is.²³

²² J.R. Kubacki, Een ander gezicht, in: Ad Rem, mei 2000.

²³ De indruk bij velen, dat de R.K.K. door haar verbod van intercommunie de oecumene in de weg zou staan, beschouwt zichzelf als onjuist. Zij wijst er dan met name op dat onlangs, na dertig jaar overleg, een historisch akkoord bereikt is tussen katholieken en lutheranen. Zij zijn het vrijwel eens geworden over het belangrijkste fundament van de Reformatie, de rechtvaardigingsleer. Dit akkoord wordt algemeen beschouwd als een mijlpaal op weg naar de eenheid.

Niettemin blijven er sindsdien belangrijke verschillen in opvatting bestaan ten aanzien van de maaltijdviering en daarbij speelt de ambtsopvatting een grote rol: het priesterambt is een sacrament; buiten de priester is er niemand die de consecratie mag en kan verrichten. Door een 'tekort in het wijdingssacrament' bij de protestantse kerken, zo stelt het conciliedecreet, is 'de werkelijkheid van het eucharistisch mysterie niet ongeschonden bewaard'. Het tekort is gelegen in het niet bewaren van de historische continuïteit bij het wijden van de ambtsdragers. Het gaat daarbij om de vraag in hoeverre de authentieke continuïteit van de voorganger (of voorgangster!) met de woorden en handeling van Christus zelf bewaard zijn.

Voorts meent de katholieke kerk dat de H. Communie (communio - gemeenschap) het doel van de oecumene is en zeker geen goed middel daartoe. Voor de katholieke kerk is de Eucharistie en de daarbij behorende Communie, zoals eerder gesteld, het sacrament bij uitstek van de vereniging en eenheid met en in de levende Heer, waardoor de christenen die niet in voldoende eenheid met de katholieke Kerk leven niet kunnen deelnemen. Na een gesprek dat Baudet in juni 2000 had met kardinaal Cassidy, voorzitter van de pauselijke Raad voor de Eenheid van de Christenen moest hij concluderen: "In principe is hun oplossing simpel: word maar gewoon katholiek, dan staat het heilige voor je open. Wil je niet katholiek worden (...) dan moet je ook niet zeuren dat het heilige aan je voorbij gaat. Je moet niet het onmogelijke willen." ²⁴

Waar er naar de leer van de Rooms-Katholieke kerk geen mogelijkheid bestaat voor deelname van niet-katholieken aan de communie, behalve in buitengewone omstandigheden, daar huldigt de Remonstrantse Broederschap een radicaal ander uitgangspunt, dat van een 'open' maaltijd. Vaak wordt als nodiging gezegd: "Thans nodigen wij u tot deze Maaltijd ongeacht of u tot deze of enige kerk behoort. Wij nodigen allen in wie het oprecht verlangen leeft aan deze Maaltijd deel te hebben in gemeenschap met Christus. De Heer roept ons allen." Deze woorden zijn veel Remonstranten dierbaar, omdat ze de verantwoordelijkheid bij de kerkgangers zelf leggen. Ze betekenen ook dat iemand die niet gedoopt is niet van de Maaltijd wordt uitgesloten. Daarmee doorbreekt de Broederschap zelfs de meest ruimhartige opvatting van andere kerken. Voor de R.K.K. zijn absolute voorwaarden: het gedoopt

²⁴ Baudet, 168.

zijn en het hebben gedaan van de H. Eerste Communie; bij de meeste protestantse kerken is naast de doop ook het afleggen van de openbare belijdenis een voorwaarde. In meer oecumenisch ingestelde gemeenten worden ook (gedoopte) kinderen toegelaten aan het Avondmaal. Het Remonstrantse argument voor haar vergaande ruimheid van opvatting is dat Christus kwam voor alle mensen en niet slechts voor een uitverkoren groep. Hij hield tafelgemeenschap juist met mensen die er naar heersende opvattingen niet bij hoorden. Het is dan ook niet aan ons om allerlei voorwaarden te stellen voor de deelname aan de Maaltijd...

Baudet komt tot de conclusie dat het heilige voor de protestanten gelegen is in de vierende handeling zelf en niet in de materie, het stoffelijke, zoals voor de katholieken. Voor de eersten is het brood en de wijn dat na een viering overblijft niet meer dan brood en wijn. Voor de katholiek blijft de kracht van de eerdere consecratie steeds aanwezig en om die reden wordt de hostie veilig opgeborgen om een volgende keer bij een communie te worden uitgedeeld.

Naast de officiële obstakels die intercommunie in de weg staan, moet ook rekening gehouden worden met het verschil in beleving bij de gelovigen. Voor een protestant, meer precies een Calvinist, staat de maaltijd van oudsher in het teken van lijden en sterven van Christus en onder het voorbehoud hieraan niet op onwaardige wijze deel te nemen. Een ernstige, zo niet sombere toonzetting kleurt de protestantse beleving. Voor een katholiek staat de Maaltijd in het teken van de dankbaarheid voor de mens geworden God. Hij viert in de Eucharistie tegelijk ook Pasen en daarin de overwinning op de dood. Vreugde kleurt de katholieke beleving. Baudet ziet uiteindelijk één weg naar eenheid: katholieken en protestanten moeten éérst samen met brood en beker de Maaltijd vieren om van daaruit verder te werken aan oecumene en eenheid. Daarbij grijpt hij terug op de gewoonte van kerkvader Ambrosius, de leermeester van Augustinus. Voordat Ambrosius zijn catechisanten iets ging leren, vierde hij de Eucharistie met hen onder het motto: "Hoe kan ik hen iets bijbrengen als we niet éérst samen de Heilige Geest hebben ontvangen?" Graag onderschrijf ik de laatste opmerking waarmee Baudet zijn boek besluit: "Waar God de gastheer is, waar Hij ons nodigt, zullen wij geen barrières opwerpen".

Conclusie

In het vieren van de Maaltijd vinden katholieken en protestanten elkaar in het gedenken van Christus' lijden en dood, het vooruitzien naar het Koninkrijk en de gemeenschap met de Heer. Voor de eersten is Christus door de consecratie van een gewijd priester in de Maaltijd waarachtig, werkelijk en wezenlijk aanwezig, voor de laatsten 'in de Geest'. Remonstranten spreken daarbij liever van een plechtigheid, orthodoxe christenen van een sacrament. Kerkelijke voorschriften staan nog vaak de tafelgemeenschap van christenen uit alle kerken in de weg. De Remonstrantse Broederschap gaat het meest ver in de openstelling van haar avondmaal, door het besluit om deel te nemen aan de gasten zelf over te laten.

4. Remonstranten en katholieken in hun onderlinge relatie in de 17e en 20e eeuw

Nadat wij aldus ons georiënteerd hebben op een terrein dat respectievelijk voor Remonstranten en katholieken essentieel is, het beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid en de viering van de eucharistie, zullen we nu zoeken naar de historische relatie die zij hebben. Gekozen is voor een aantal momentopnames: één uit de beginperiode van de Broederschap, één tijdens de 19e eeuw, één uit de meer recente periode van het Tweede Vaticaanse concilie en tenslotte één uit de hedendaagse ontwikkelingen. Voor wat ons onderwerp aangaat beschikken wij over weinig katholieke bronnen. Er is een dissertatie van dr. P.H. Winkelman uit 1945²⁵, terwijl de katholieke hoogleraar L.J. Rogier in zijn hoofdwerk over het katholicisme in de 17e eeuw de Remonstranten slechts éénmaal in een bijzin noemt.²⁶

Op het eerste oog is er niet veel dat de eerste Remonstranten verbindt met de Rooms-Katholieken. De ondertekenaars van de Remonstrantie maakten deel uit van de Gereformeerde (nu: Hervormde) Kerk der Nederlanden en deelden met hun tegenstanders de leer van het calvinisme, al hadden zij op punten een afwijkende interpretatie. Het calvinisme was de ruggengraat van het verzet tegen het katholieke Spanje. De strijd voor het goed recht van het calvinisme was een belangrijk motief bij de opstand, waar de vorst, de Spaanse koning, het als zijn heilige plicht zag de Roomse kerk te beschermen tegen iedereen die haar in gevaar brachten. Wanneer iemand in de tijd van de godsdiensttwisten van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) werd verdacht van katholieke sympathieën, dan was dat tevens een verdenking van landverraad.

De beschuldigingen van Roomsgezindheid, die de eerste Remonstranten vooral in de tijd van de Dordtse Synode voor de voeten kregen geworpen, vinden hun oorsprong in het leven en werk van hun 'geestelijk vader' Jacobus Arminius. Lindeboom noemt zijn tolerantie, maar ook zijn universalistisch beginsel, die zo

²⁵ P.H. Winkelman, Remonstranten en katholieken in de eeuw van Hugo de Groot, Nijmegen 1945.

²⁶ L.J. Rogier, Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw (5 dln.; 3^e dr.; Amsterdam, 1964) Als gevolg van de scheuring in remonstranten en contra-remonstranten ziet hij een aanmerkelijk afgenomen expansievermogen van het protestantisme en een gedeeltelijk welslagen van de katholieke reformatie in Twente (II, 424).

tegengesteld zijn aan het exclusivisme van de Calvinisten. De “oecumenische bedoelingen” van de Arminianen waren bij uitstek geschikt om hen in de ogen van tegenstanders door te laten gaan voor crypto-katholiek. Slechts summier stipt Lindeboom vervolgens de theologische overeenstemming aan ten aanzien van predestinatie en vrije wil.²⁷

Erasmus, Duifhuis en Veluanus

Joannes Wtenbogaert (1557-1644), de stichter van de Remonstrantse Broederschap, was een leerling van Hubert Duifhuis (1531-1581). Duifhuis was pastoor van de Jacobi-kerk te Utrecht, deelde de opvattingen van Erasmus, hield de bijbel voor de enige richtsnoer voor het geloof en preekte in een verdraagzame geest. Na 1577 trad hij in de domstad op als hervormer, maar preekte wel met de kazuifel nog aan, omdat hij daaraan vooraf eerst de mis had opgedragen! Voor de vorming van een gemeente vond hij een belijdenis of organisatie onnodig. Bovendien stelde hij zich liever onder het gezag van de Utrechtse magistraat, die van Duifhuis verwachtte dat hij de gemeente op de door hem gewenste middenkoers zou brengen, dan onder het gezag van de gereformeerde kerkenraad. De gereformeerde ‘consistorialen’ drongen erop aan dat de ‘duifhuisianen’ ofwel ‘parochianen’ zich zouden voegen in het kerkelijk verband, maar deze bleven een afzonderlijke gemeenschap vormen. De ‘rooms-reformatorische’ variant zou voor vele moeilijkheden aanleiding hebben kunnen geven als niet Duifhuis vroegtijdig was overleden. Veluanus, een andere inspiratiebron voor Wtenbogaert, was een pseudoniem voor de pastoor van Garderen op de Veluwe, Jan Gerritsz Versteeghe (ong. 1520-1570) die een boekje schreef dat bekend zou worden onder de naam *Der Leken Wechwyser*. Hierin stelde hij de bijbel in handen van leken te willen geven. Om deze opvatting was hij eerder door de inquisitie gevangen gezet. Hij riep in zijn boekje de mensen op tot het doen van goede werken en handhaafde in de lijn met Erasmus ‘een kleine vrije wil’. Desiderius Erasmus (1467-1536) wordt nog altijd door remonstranten beschouwd als een belangrijke inspiratiebron. Zij zien zichzelf staan in de Erasmiaanse traditie, welke voor hen vooral inhoudt het stellen van vertrouwen in de menselijke vermogens, een gerichtheid op de bijbel en een pleidooi voor tolerantie. Hoewel de

²⁷ J. Lindeboom, *Betrekkingen tusschen Rooms-Katholieken en Remonstranten in den tijd der Synode van Dordrecht*, 3, 4.

beroemde uit Rotterdam afkomstige geleerde scherpe kritiek uitte op de misstanden in de Rooms-Katholieke Kerk heeft hij nooit met deze willen breken.

Met het steeds sterker worden van de calvinistische invloed, leidde het betuigen van verwantschap met Veluanus of Duifhuis steeds meer tot verdenking van ‘papisterij’. Daarbij kwam dat de bron van het latere conflict, de leer van de predestinatie, gaandeweg steeds meer in het centrum van het denken kwam. Dit gebeurde vooral onder invloed van Calvijns opvolger in Genève, Beza, die deze leer veel gedetailleerder uitwerkte en daarmee de gedachte aan een vrije wil, zelfs aan een ‘kleine vrije wil’ steeds verdachter maakte.

Arminius

De beschuldigingen van Roomsgezindheid kregen de eerste Remonstranten vooral toegevoegd in de tijd van de Dordtse Synode. De tegenstanders van de Remonstranten legden graag een relatie tussen de opvattingen, maar ook de persoon, van Arminius en het katholicisme, dat voor hen synoniem was voor verdrukking van de ware godsdienst en voor de Spaanse overheersing. Daar waar de brandstapels nog maar veertig jaar eerder hadden gebrand en de herinneringen aan de inquisitie nog levendig waren, sprak het verwijt van Roomse manieren tot de verbeelding van het volk. Er waren in het leven van Jacobus Arminius ook aanknopingspunten voor dergelijke verdachtmakingen. Jacob Hermanszoon – die na zijn inschrijving te Leiden Arminius zou heten – werd na het overlijden van zijn vader in huis genomen door de gewezen pastoor Aemilius, die volgens Winkelman verwant was geweest aan de ideeën van Veluanus. Om die reden zou de afkeer van het oude beperkt zijn gebleven tot de misbruiken die hij zag en zou zijn liefde voor het nieuwe zich vooral hebben gericht op de vrijheid van leven die er voor hem aan verbonden was.²⁸ Weliswaar had Arminius gestudeerd in Leiden en Genève, maar nog voor zijn terugkeer naar Holland wist een medestudent, Adrianus Junius, hem te bewegen mee te gaan op een reis naar Italië. Van deze reis is verder niets bewaard. Uit de woorden die Bertius²⁹ sprak bij Arminius’ begrafenis bleek dat er naderhand praatjes

²⁸ P.H. Winkelman, 5.

²⁹ P. Bertius, een jeugdvriend van Arminius, hield na de begrafenis in de Pieterskerk in Leiden in het Groot-Auditorium van de Academie een “Liickoratie over de doot vanden Eerwaardighen ende wytberoemden Heere Jacobus Arminius”. Daarover heeft Gomarus zijn ‘Bedenkinghe’ op schrift gesteld die vervolgens weersproken zijn in een commentaar van Bertius.

rond waren gegaan in het vaderland, o.m. dat hij de pantoffels van de paus gekust zou hebben en dat hij regelmatig omging met Jezuiten. Volgens Trigland ³⁰ zou hij later tijdens zijn proeftijd als predikant in Amsterdam de uitspraak hebben gedaan dat iemand die met een goed geweten het H. Oliesel ontvangt, geen schade in de zaak van Christus oploopt.

Predestinatie

Bij de uitleg van Romeinen 4 zou hij volgens Trigland kort na zijn bevestiging in 1588 gezegd hebben: “dat het veel beter soude zijn, indien die van de Gereformeerde Religie gebleven waren diegene die sy te voren geweest zijn. Want zijnde in de Roomsche Kercke deden sy goede wercken op hope van daer door den Hemel te verdienen, maer nu en deden sy gheene goede wercken, noch hierom, noch daerom. Derhalven segh ick andermaal, het ware te wenschen dat ghy-luyden gebleven waert degene die ghy in de Roomsche Kercke gheweest zyt.” ³¹ Van het uiten van deze opvattingen is geen bewijs te vinden. De eerste jaren van zijn predikantschap waren zonder problemen verlopen. Deze kwamen voor het eerst in 1590. Hij zag af van de opdracht de predestinatieleer van Calvijn en Beza te verdedigen tegen de opvatting van Coornhert, die de onvoorwaardelijke predestinatie ontkende. Omdat hij het eerder met Coornhert eens was dan met diens tegenstanders, zag hij af van verdediging en besloot het probleem te toetsen aan de Schrift en aan vroegere en latere geleerden. Problemen kreeg hij in 1591 met zijn kerkenraad over zijn uitleg van Romeinen 7:4, waar hij teveel goede mogelijkheden zag voor een onwedergeborene. In 1593 was er een aanklacht over een preek die ging over Rom. 9 (het hoofdstuk waarop de predestinatieleer is gefundeerd). Arminius zou gunstige uitspraken hebben gedaan over de goede werken.

In “Pleidooi voor de Vrede der Kerck” is de irenische geest van Arminius voelbaar.

Bij de benoeming van Arminius tot hoogleraar werden als bezwaren aangevoerd “dat hy sijn verstandt te veel toegaf, te ver liet uitweiden, en te veel nieuws bedacht in saecken van Religie.” ³² Een van de synodale gedeputeerden zou volgens Brandt

³⁰ Jacobus Trigland (1583-1654) was een belangrijk tegenstander van de Remonstranten tijdens de Synode van Dordrecht. Hij maakte deel uit van de commissie die als reactie op de remonstrantse artikelen ‘leerregels’ naar een concept van Bogerman opstelde. Trigland is later benoemd als hoogleraar in Leiden.

³¹ Jac. Triglandius, Kerckelijcke Geschiedenissen, Leiden 1651, 283

³² Casp. Brandt, Historia Vitae Jacobi Arminii, Amsterdam 1724.

gezegd hebben “hoe Arminius onlangs hadt gepredikt, dat Godt de Roomsche kerk noch geen scheidtbrief hadt gegeven.”

Op 11 juli 1603 volgde zijn inaugurele rede. Op 7 februari moest hij volgens rooster disputeren over de kwestie van de predestinatie. Het ging hierbij om de goddelijke voorbeschikking van mensen tot de eeuwige heerlijkheid. God verkiest vooruit de mensen die door zijn genade in geloof het eeuwig heil zullen verwerven. De discussie gaat terug op de brief van Paulus aan de Romeinen 8 : 28-29 en de uitwerking van Augustinus, die de erfzonde ziet als de grondstructuur van de mens en diens redding uitsluitend gebonden aan Gods genade. De strenge opvatting van voorbeschikking staat tegenover die van Pelagius, die het accent legt bij de ethische verantwoordelijkheid van de mens zelf. In wezen gaat het in de strijd over de predestinatieleer over de verhouding tussen de genade en de menselijke vrijheid. Zowel bij Thomas van Aquino als bij Calvijn is er een diep bewustzijn van Gods superioriteit over alles wat er buiten Hem is. De mens is dan ook geheel aangewezen op Gods genade en kan Hem niet beïnvloeden door zijn goede werken.

Sola fide

Een accentuering van Gods liefde, die naast Zijn gerechtigheid tot Zijn wezen behoort, leidde bij Arminius tot een leer van algemene genade, waarbij Christus niet alleen voor de uitverkorenen is gestorven, maar voor allen. G.J. Heering schrijft: “Zooals de Calvinist zich Gods souvereiniteit onbeperkt denkt, zoo de Remonstrant Gods liefde.”³³ Cossee voegt daaraan toe: “Bij deze uitspraak zij aangetekend dat de Remonstrant in Gods onbeperkte liefde, Zijn souvereiniteit ervaart.”³⁴ De structuur van Arminius’ predestinatieleer zou in zoverre Rooms genoemd kunnen worden, doordat een afhankelijkheidsfactor, een voorwaarde gesteld wordt: het geloof. Toch is het een protestantse leer, met name, waar Arminius leerde, dat de rechtvaardigmaking wordt verkregen door het geloof alléén – sola fide – en niet, zoals in de Katholieke opvatting, door het geloof en de werken. Arminius wijkt af van Calvijn waar hij de predestinatie niet op een fatalistische manier wil interpreteren. De gedachte dat de volledig soevereine God dus ook de auteur moet zijn van de zonde

³³ G.J. Heering, Het godsdienstig beginsel der Remonstranten tegenover dat der Calvinisten, 24, in: De Remonstranten. Gedenkboek bij het 300-jarig bestaan der Remonstrantsche Broederschap, Leiden 1919.

³⁴ E.H. Cossee, Arminius en de eerste Remonstrantie in hun betrekking tot Rome, Leiden 1973, 8.

wil hij vermijden. In zijn opvattingen past Arminius eerder in het reformatorisch denkklimaat dan b.v. in de opvatting van Erasmus over de vrije wil. Protestant is Arminius voorts in zijn verwerping van de vijf sacramenten, mis, aflaat, vagevuur en heiligenverering. De Remonstranten zullen volhouden dat de leer der rechtvaardiging het hart van de kerk is en dus niet de predestinatieleer.³⁵

Probleem vormen voor Wtenbogaert en Arminius de heidenen die Christus niet kennen. Daar waar de Schrift leert dat het Christelijk geloof nodig is om zalig te worden, daar is het onbillijk geloof in Christus te eisen van hen, die nooit van hem gehoord hebben. Als echter mensen zonder geloof de zaligheid kunnen verwerven dan is het ongerijmd zowel het een weldaad te noemen dat Christus aan ons gepredikt wordt als ongelovigen met een zware straf te bedreigen. Alle volwassen mensen moeten en kunnen hun zonden inzien en betreuren en Gods barmhartigheid invoeren. Alleen wie hun zonden niet betreuren worden in hun toestand gelaten. Winkelman ziet hier een katholieke trek: een impliciet geloof is voldoende voor de verwerving van de zaligheid. Er is een verband tussen loon en werken en daarmee is een bres geslagen in het sola fide beginsel.

Winkelman constateert dat Arminius worstelt met het probleem van de 'gelukzalige heidenen'. Enerzijds meent hij dat een impliciet geloof genoegzaam moet zijn voor de verwerving van de zaligheid en dat er een relatie moet zijn tussen loon en werken, terwijl hij anderzijds staande moet houden dat rechtvaardigmaking alleen door geloof kan geschieden. Arminius' leer van de voorwaardelijke voorbeschikking en de wankele zekerheid van zijn sola-fideleer doen hem dicht bij de Rooms-Katholieken staan. Waar Winkelman aldus nog 'vestigia Christianitatis' bespeurt (sporen van ware christelijkheid), daar meent Cossee dat de opvattingen van Arminius vooral voortkomen uit zijn brede tolerantie en universalisme. Op 30 oktober 1608 legt Arminius op eigen verzoek in de Staten-vergadering een verklaring af, waarin hij zijn bezwaren tegen de leer der voorbeschikking uiteen zet. Hij acht deze in strijd met de wijsheid, de rechtvaardigheid en de liefde van God. Zijn tolerantie spreekt uit de bereidheid die hij uitspreekt tot nader overleg en – zo het niet anders kan – zijn dienst neer te leggen.

³⁵ Heering, 18.

Felle afwijzing van Rome

Na de tegendisputatie van Gomarus op 31 oktober 1604 wordt Arminius mikpunt van allerlei laster. Als gevolg daarvan maakt zijn aanvankelijk milde en bedachtzame reactie plaats voor een stijl die niet passend is bij zijn zachtmoedige gezindheid. In disputaties veroordeelt hij de leer van de aflat, het vagevuur, het misoffer, de vijf sacramenten en de aanroeping van de heiligen. Op 23 juli 1608 houdt hij een disputatie over de positie van de paus en de bijzondere titels die hem worden toegeschreven. Hij ontzegt de paus deze titels en is het eerder eens met degenen die hem omschrijven als 'overspeler en hoerenvoogd der kerk', 'vals profeet', 'verwoester van de kerk' en 'anti-christ'.³⁶ Cossee noemt deze disputatie een dieptepunt in Arminius' uitlatingen over het pausdom. Ze zijn alleen verklaarbaar vanuit zijn wens om zich te ontdoen van de verdenking van roomsgezindheid. Hij zou bezwaken zijn onder druk van de toenemende laster. Winkelman merkt op dat al zijn disputaties tegen Rome dateren uit de jaren van zijn verdrukking. Nog geen anderhalve maand na deze felle veroordeling van de paus laat hij zich echter veel milder uit door op te merken dat de paus 'onze broeder' is, tenzij hij niet met ons het Onze Vader wil bidden. Na nieuwe hevige protesten van calvinistische zijde keert hij ijlings terug naar zijn standpunt van 23 juli. Niettemin wil hij een uitzondering maken voor de hervormingsgezinde paus Adriaan van Utrecht. Zo wordt Arminius heen en weer getrokken tussen zijn streven de sympathie van de calvinisten niet te verliezen en zijn gevoel van redelijkheid en rechtvaardigheid. Hij moest zowel de rekkelijken die gezag hadden in de Universiteit en de Staten te vriend houden als de preciezen die de Kerk beheersten. Het tonen van enig begrip voor de paus stond voor menig calvinist gelijk aan heulen met Rome en daarmee aan heulen met Spanje. Aan de ene kant was er in de Republiek sprake van "vrientlicke ende sachte conversatie ende ommeganck" met de Rooms-Katholieken en gebruikmaking van niet anders dan het 'geestelicke zweert'; aan de andere kant kwam het voor dat katholieke misvieringen werden verhinderd en katholieken werden gedwongen om gereformeerde diensten bij te wonen, zonodig onder dwang van geldboetes. Tegen het einde van Arminius' leven werd er onder zijn leiding nog eenmaal een disputatie gehouden die aanleiding zou worden hem roomsgezindheid te verwijten. Ditmaal, op 25 juli 1609, was het thema de roeping van de mens tot zaligheid. De wijze waarop

³⁶ J. Arminius, Van den Paus van Romen ende bysonderste Tijtulen die hem toegeschreven werden.

de H. Geest de mens bekeert zei Arminius niet te kennen, maar wel meende hij te weten dat dit niet door een 'onwederstandelijke kracht' geschiedt. Gomarus verklaarde naderhand niet eerder op de universiteit een spreken meegemaakt te hebben waarbij de deuren voor het pausdom zo wijd werden opengezet.

Overigens trof een dergelijk oordeel niet alleen Arminius. Van Hugo de Groot (1583-1645), die in eenzelfde geest van tolerantie schreef en pleitte voor een redelijk bewijsbaar christendom, werd zelfs beweerd dat hij op zijn sterfbed rooms-katholiek zou zijn geworden. Het was een onjuist gerucht, al had hij zich in zijn laatste jaren steeds meer waarderend uitgelaten over het katholicisme. Tot een bepaalde groep had hij zich niet laten rekenen.

Conclusie

Samenvattend kunnen we stellen dat ons niet duidelijk wordt hoe de jonge Arminius heeft gereageerd op contacten met Katholieken en het katholicisme.

De eerste jaren van Arminius' predikantschap verliepen zonder conflicten. De hem opgedragen weerlegging van Coornhert's predestinatieleer bracht hem voor het eerst in moeilijkheden, omdat hij het te zeer eens bleek te zijn met Coornhert. Uit zijn preken bleek opnieuw zijn afwijkende predestinatieleer. Verdenking van Roomsgezindheid trof hem speciaal naar aanleiding van een van zijn laatste Amsterdamse preken, waarin hij gezegd had, dat God de Roomse Kerk nog geen scheidbrief had gegeven. Arminius' voornaamste streven was een predestinatieleer te ontwerpen, waarin een mechanistisch uitverkiezingsgeloof werd voorkomen, de mens zijn zedelijke verantwoordelijkheid behield en God niet tot auteur der zonde gemaakt zou worden. Tegenover Rome stond Arminius later fel afwijzend. Hij bleef binnen het kader der gereformeerde theologie, ook in zijn leer aangaande de vrije wil.

De zekerheid van het eeuwige heil

Een jaar na de dood van Arminius werd een 'remonstrantie' opgesteld aan de hand van een redevoering die deze in 1608 voor de Staten van Holland had gehouden, waarin hij zijn leer in vijf punten samenvatte. In art. 5 van de Remonstrantie tonen de opstellers onzekerheid als het gaat om een antwoord op de vraag of de rechtvaardige zijn rechtvaardigheid "door naelatichyt" kan verliezen. Arminius' jeugdvriend Bertius onderzoekt deze vraag en ontkent dat de eenmaal ontvangen

genade nimmer verworpen zou kunnen worden. Als hij zijn studie van 1612 de titel meegeeft “Van den Afval der Heylighen”³⁷, is dat op zich al een aantasting van een der kernpunten van de gereformeerde leer, die uitgaat van de zekerheid van het eeuwige heil voor de uitverkorenen, de ‘heiligen’. Dit leerstuk had een einde willen maken aan de onzekerheid van de gelovige, die volgens de traditie van Rome “de hemel moest verdienen door het onderhouden van de geboden.”³⁸ Bertius stelt dat de rechtvaardige zijn geloof ‘verlaten’ kan. Hij spreekt niet van ‘verliezen’, want dat betekent dat iets jou tegen je wil ontnomen wordt. Niemand echter ontnemt een ander tegen zijn wil de gerechtigheid. De gelovige kan wel door een opstapeling van zonden zover komen dat hij zijn eigen afval bewerkt en de genade geheel verwerpt. Voor de onderbouwing van dit standpunt doet hij een beroep op zowel verschillende bijbelverhalen als de rede.

Bertius’ boek was in de eerste plaats bedoeld geweest voor de eigen kring van geestverwanten, maar deze vond dat de inhoud teveel tendeerde naar het Rooms-Katholicisme. Bertius’ conclusie dat gelovigen inderdaad hun geloof kunnen verliezen tendeerde naar het Roomse standpunt. De Remonstranten namen later deze visie over. Het boek van Bertius deed veel stof opwaaien. In 1615 trad hij af als regent van het Statencollege, de theologische kweek- en kostschool voor bursalen van de Staten van Holland. Datzelfde jaar wordt aangemerkt als het beginpunt van een weinig verheffende pamflettenstrijd die tot na de Synode van Dordt duurde. Het thema werd gevormd door de Roomse en Spaanse sympathieën die de Remonstranten zouden hebben. De meer milde kritiek ging ervan uit dat Arminius niet volkomen afwijzend tegenover Rome stond. Scherper waren door anderen geuite suggesties dat er banden zouden bestaan tussen de Remonstranten en Rome, de Jezuïeten en de Spaanse vijand. Vondel heeft het in zijn hekeldichten opgenomen voor de Remonstranten, al tekent Cossee aan dat de dichter minder een medestander van hen was dan wel een ‘tegenstander van hun tegenpartij’. De aanvankelijk Remonstrantse sympathieën gingen later in Roomse over.

³⁷ De volledige (Latijnse) titel luidt “Hymenaeus Desertor sive De Sanctorum Apostasia Problemata duo,” Frankfurt 162.

³⁸ Winkelman, o.c., 78.

Affiniteit voor het katholicisme

Ook door feitelijke contacten tussen Remonstranten en Katholieken hebben de eersten de verdenking op zich geladen crypto-katholieken te zijn. Met name in gebieden waar de Remonstranten in de meerderheid waren, zoals in Alkmaar, Haarlem en Hoorn en op het platteland van West-Friesland, bleek de oecumenische gezindheid van de Arminianen. Daar kon het katholicisme “met meer vrijmoedigheid het hoofd opsteken”.³⁹ Ook Friedrichstadt in Sleeswijk-Holstein, dat door uitgeweken Remonstranten, met goedkeuring van hertog Frederik, was gesticht, gaf gastvrijheid aan andere vervolgte gelovigen, waaronder een aantal katholieken.

Cossee stelt samenvattend dat er theologisch onmiskenbaar affiniteit op bepaalde punten bestond, maar dat dit geenszins wilde zeggen dat de verwantschap tussen Katholieken en Remonstranten groter was, dan die tussen Contra-Remonstranten en Remonstranten. De oecumenische gezindheid van de Remonstranten werd maar al te vaak aangezien voor crypto-katholicisme.

Vanuit Rome werd de onderlinge strijd van de Calvinisten met belangstelling gevolgd. Men verwachtte uiteraard dat de Rooms-Katholieken hun voordeel zouden kunnen doen van de verdeeldheid onder hun tegenstanders. De Brusselse nuntius Gesualdi schrijft op 19 maart 1616 in een rapport aan de kardinaal-staatssecretaris Scipione Borghese te Rome dat de godsdiensttwisten in Holland en Zeeland velen doen terugkeren tot het katholiek geloof. Nuntius Lucio Morra schrijft een jaar later dat de Arminianen in twee steden stilzwijgend de uitoefening van het katholiek geloof hebben toegestaan.⁴⁰

Op dezelfde dag dat de Dordtse Synode de vijf artikelen van de Remonstranten had verworpen, vond er in Rotterdam een bijeenkomst plaats van Remonstrants-gezinde predikanten en ouderlingen waar men zich bezon op de toekomst. Deze “anti-synode” moest oordelen dat de vorming van een eigen kerkelijk verband onvermijdelijk was. In de daar overeengekomen 22 artikelen werd nadrukkelijk afstand genomen van de Rooms-Katholieken. In art. 1 wordt gesteld dat er geen andere regel of richtsnoer voor het geloof is dan de H. Schrift. In art. 2 lezen we dat

³⁹ B. Tideman Jz., Roomschen en remonstranten, in : Uit de Remonstrantsche Broederschap, jg. 6, 58 (1895)

⁴⁰ idem

belijdenisgeschriften altijd moeten kunnen worden herzien. Nadrukkelijk wordt vastgelegd dat Remonstranten principieel verschillen van de leer van het Pausdom en direct noch indirect proberen deze te handhaven of opnieuw in te voeren.

Wanneer op 5 juli een banvonnis over een aantal Remonstrantse predikanten wordt uitgesproken, vertrekken elf van hen naar Waalwijk. Daar, in Brabant, krijgen zij onder bescherming van Roomse overheden, gelegenheid de verdere grondslagen van de Broederschap te leggen. Aan een ontmoeting met de bisschop van Den Bosch valt dan niet te ontkomen, hoezeer men nieuwe lasterpraat in de noordelijke Nederlanden als gevolg van een dergelijk bezoek ook vreest. Wtenbogaert heeft zich al voor de synode van Dordt in Antwerpen gevestigd en krijgt later gezelschap van verschillende verbannen predikanten. Zij worden, hoewel protestants, door de katholieke overheid met rust gelaten. De reden daarvoor is verwoord in een brief van de Brusselse nuntius aan de kardinaal-staatssecretaris in Rome. Hij verwacht dat de bannelingen een opstand kunnen verwekken in de noordelijke gewesten, wat winst kan opleveren voor de roomse zaak.

Samenvattend kunnen we stellen dat de verdenking van roomsgezindheid wel begrijpelijk is op grond van een vluchtige beschouwing van wat de eerste Remonstranten als standpunt inzake de predestinatie naar voren brengen, maar dat dit ingebed blijft in de calvinistische leer. Van het katholieke instituut nemen zij in woord en geschrift afstand. Als er van de kant van de rooms-katholieken vriendelijkheid wordt betracht ten aanzien van de remonstranten, dan liggen daar in de eerste plaats politieke en opportunistische overwegingen aan ten grondslag.

Verdere ontwikkelingen

Na 1626 (na de dood van Maurits) is er vrij weinig gepubliceerd over de verhouding tussen Rome en de Remonstranten. De belangrijkste uitzonderingen betreffen een open brief van "Een Remonstrant" aan Mr. I. da Costa betreffende de overgang van Remonstranten tot het Rooms-Katholicisme ⁴¹ en publicaties van B. Tideman Jz., de Remonstrantse theoloog dr. A.H. Haentjens (1876-1968), de vrijzinnig-hervormde kerkhistoricus prof. dr. J. Lindeboom.

⁴¹ Uit: Vaderlandsche Letteroefeningen, Tweede stuk voor 1824. Mengelwerk. Amsterdam 1824, 421-429.

Tollens

In de eerste helft van de 19^e eeuw, nog voor de periode van het modernisme, gaat de dichter en verffabrikant Hendrik Tollens (1780-1856) over van de katholieke kerk naar de Remonstrantse Broederschap. Tollens boeide een grote lezerskring uit allerlei bevolkingslagen met zijn ongecompliceerde teksten. In een studie uit 1999 beschrijft David Bos hoe in die periode het lidmaatschap van de Hervormde Kerk beschouwd werd als een hogere vorm van burgerschap: "de vaderlandse verdiensten (van de hervormde kerk) zouden niet alleen gelegen zijn in haar bijdrage aan de Nederlandse Opstand in de 16e eeuw maar ook in haar huidige verdraagzaamheid jegens andersdenkenden." Tolerantie was een maatschappelijke deugd, echter niet het sterke punt van de Rooms-Katholieke Kerk, waartoe Tollens zelf behoorde. Vandaar dat hij haar in 1827 verruilde voor de Remonstrantse Broederschap, waar hij al jaren ter kerke ging. Het jaar na die overgang schreef hij een gedicht over de verhouding tussen het rooms-katholieke en het protestantse volksdeel, "Het Te Deum laudamus in 's Hertogenbosch ". Tollens beschreef hierin hoe er destijds gereageerd werd toen de vader des vaderlands, Willem van Oranje, bleek te zijn vermoord. Hoewel een katholiek dit op zijn geweten had, was de rouw algemeen geweest:

[...] Roomsch en Onroomsch, naast elkaar,
 Lag schreijend om de staatsiebaar
 Want Roomsch en Onroomsch, evenzeer,
 Was heul en hoeder kwijt,
 Den toeverlaat van ieder leer',
 Die de eigen God belijdt:
 Want Nassau wist dat Christenpligt
 Het dulden is van ieders licht.

Maar in Den Bosch, zo wilde het verhaal, had men bij het vernemen van dit nieuws het Te Deum aangeheven (hetgeen overigens met bliksem uit den hoge was beantwoord...). "Dit gedicht over het vroegere gebrek aan vaderlandsliefde en verdraagzaamheid van katholieke Brabanders was een duidelijke zinspeling op de actuele toestand in de Zuidelijke Nederlanden, waar liberalen en katholieken

zich steeds openlijker verzetten tegen het verlichte maar monarchale regiem van Koning Willem", stelt Bos.⁴²

Van Holk

Tot de bijzondere momenten in de relatie tussen Remonstranten en de R.K.K. mogen we rekenen de deelname van prof. dr. L.J. van Holk (1893-1982) aan het Tweede Vaticaans Concilie. Hij werd namens het Internationaal Verbond voor Vrijzinnig Christendom en geloofsvrijheid (I.V.V.C.)⁴³ afgevaardigd als 'waarnemer'. Van zijn grote betrokkenheid bij de ecclesiologie had Van Holk blijk gegeven in verschillende publicaties. Zijn voorkeur ging uit naar een kerk die – en dat is herkenbaar Remonstrants – "liever op eenheid van beginsel dan op eenvormigheid van leer" en sober georganiseerd is, maar ook katholiek (op heel het leven betrokken), liturgisch rijk, met ruimte voor retraite en met "getuigenisdurf".⁴⁴ In deze laatste genoemde facetten lag ook zijn fascinatie voor de Rooms-Katholieke kerk. Enerzijds werd hij aangetrokken door de rijkdom van haar liturgie, spiritueel leven en traditie, anderzijds was hij afkerig van de verstarring in de leer en de autoritaire gezagsstructuur. De contacten die hij kreeg met Rome en de andere daar vertegenwoordigde kerken openden zijn geest voor de christelijke oecumene. Met verslagen zoals hij die schreef voor de Internationale Spectator hebben we een directe reactie van een vooraanstaand Remonstrant op belangrijke ontwikkelingen binnen de Rooms-Katholieke Kerk tot onze beschikking.

Een belangrijk motief voor het besluit van paus Johannes XXIII om een algemeen concilie bijeen te roepen was om te komen tot een herstel van de eenheid van de christenen. De oprichting van het Secretariaat voor de Eenheid in 1960 was mede bedoeld om de deelneming aan dit concilie door gasten en waarnemers uit andere kerken te organiseren. Van Holk bezocht Rome in de tweede zittingsperiode, die van 29 september tot 4 december 1963. Aan de orde kwam een na de eerste zittingsperiode herzien stuk 'Over de kerk' waar in voorzichtige termen de identificatie

⁴² David Bos, In dienst van het koninkrijk. Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende eeuw Nederland, Amsterdam: Bert Bakker, 1999, 126.

⁴³ Onder Amerikaanse invloed kwamen internationaal verbonden vrijzinnige groeperingen tot een vastere organisatie toen op 9 juli 1930 het I.V.V.C. werd opgericht in Arnhem. Van Holk was kort secretaris. In 1958 werd 'vrijzinnig christendom' uit de naam geschrapt en spreken we van de I.A.R.F., de International Association for Religious Freedom.

⁴⁴ Zie hiervoor met name *De betekenis der kerk* in: L.J. van Holk, Vrijzinnig Christendom nú, Amsterdam: Lankamp & Brinkman, 1947, 62-75.

van de kerk van Christus met de Rooms-Katholieke Kerk verdween. De banden met andere geloofsgemeenschappen en de waardering van andere godsdiensten kregen een plaats. Er werd gesproken van de algemene deelname aan de Geest en pas daarna van het kerkelijk ambt. Bij deze punten sloot nauw aan een andere tekst 'Over de oecumene' die de weg opende voor de deelname van de Rooms-Katholieke Kerk aan de oecumenische beweging, hoewel daaraan ook beperkingen werden gesteld. Zelfs werd de heilswaarde van andere godsdiensten erkend in de verklaring 'Over niet-christelijke godsdiensten'. Er werd ruimte geschapen voor een dialoog tussen christenen en Joden doordat ieder idee van een collectieve Joodse schuld aan de dood van Jezus werd afgewezen en schuld werd beleden over het verleden. Van Holk schreef een artikel over het concilie in de 'Internationale Spectator', een uitgave van het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken.⁴⁵ Zijn opdracht was de mogelijke invloed van het concilie op de internationale verhoudingen te beschrijven. Hoewel volgens hem die invloed erg klein was⁴⁶, ademt het artikel een groot enthousiasme over wat de schrijver heeft ervaren en ontbeert het naar mijn mening enige kritische distantie. Weliswaar is Van Holk zich kritisch bewust van het feit dat het Vaticaan een staat is met een kerkvorst als staatshoofd; dat er militair vertoon is, een hofhouding en eigen gezantschappen, kortom dat de katholieke kerk zich inlaat met politiek, maar al gauw laat hij zich enthousiast meeslepen door de positieve resultaten van het concilie. Hij noemt de "ruiterlijke erkenning der onvergelijkelijke betekenis van het Oude testament en van het Joodse volk voor de christelijke kerk". Vervolgens de vaststelling dat Jezus, Maria en de apostelen geen Grieken of Romeinen waren, maar Joden. Het aangenomen stuk is volgens hem "niet minder dan een wel laat gekomen, maar toch zuiver-christelijk gedacht eerherstel van het jodendom." Ook als het gaat om zulke voor remonstranten belangrijke waarden van vrijheid en verdraagzaamheid is Van Holk zonder voorbehoud onder de indruk van de inhoud van het aangenomen stuk betreffende de godsdienstvrijheid: "zeer terecht wordt gesteld dat de 'acte van geloof' berust op vrije overtuiging (...) d.w.z. van vrijwillige, onbelemmerde overgave aan eigen inzicht en overtuiging." Met een verwijzing naar een meer duister deel van de geschiedenis van de kerk stelt van

⁴⁵ L.J. van Holk, Het concilie en de internationale verhoudingen, in: Internationale Spectator, XVIII, 5, 's-Gravenhage 1963.

⁴⁶ "Ik zie dan ook niet de minste kans het door uw redactie wellicht gehoopte bevestigend antwoord op haar vraag te kunnen geven. Met en zonder concilie staat de katholieke kerk, staat elke christelijke geloofsovertuiging op internationaal staatkundig gebied volkomen in de kou." uit: Internationale Spectator, XVIII, 5, p. 141.

Holk verheugd vast: "Vergelijkt men deze taal met die van de Syllabus Errorum van 1864, dan moet men erkennen, de Rooms-Katholieke kerk heeft een lange weg afgelegd van toen naar nu!" Van Holk kende een heel wat grotere betrokkenheid bij dit concilie dan het wat afstandelijke begrip 'waarnemer' suggereert. Op zeker moment werd Van Holk door kardinaal J.G.M. Willebrands ingeschakeld bij de voortgang van de conciliebesprekingen. Hij droeg, zij het anoniem, voorstellen aan die erop gericht waren uit een impasse te geraken rond de totstandkoming van de concilie-verklaring *Dignitatis humanae* over de godsdienstvrijheid. Dat lukte ook nog. In de uiteindelijke verklaring wordt gesproken van de onaantastbaarheid van het eigen gewetensoordeel van het eigen gewetensoordeel.⁴⁷ Van het daadwerkelijk engagement van niet-katholieken bij wat toch in wezen een intern katholieke aangelegenheid was, gingen vervolgens impulsen uit naar de oecumene in de verschillende landen en met name die in Nederland.⁴⁸ Het heeft er alle schijn van dat ook Van Holk deelde in het euforisch gevoel dat het concilie bij zowel katholieken als niet-katholieken opriep in die dagen, nu bijna veertig jaar geleden. Volgens Hoenderdaal voelde hij zich bij de rooms-katholieken beter thuis dan in de kring van de rechtzinnige protestanten en hij vraagt zich af of dit de reden is dat Van Holk zijn boek 'Boodschap van het vrijzinnig *christendom*' noemde en niet 'Boodschap van het vrijzinnig *protestantisme*'.⁴⁹ Dat Van Holk in de katholieke kerk van Nederland gewaardeerd werd, bleek ook uit de uitnodiging die hij in 1968 kreeg om als adviseur van het Nederlands episcopaat het Pastoraal Concilie (1968-1970) mee te maken. Het enthousiasme dat de ontwikkelingen in de R.K. kerk had losgemaakt bij zowel katholieken zelf als bij niet-katholieke christenen als Van Holk, zou spoedig plaats maken voor teleurstelling. Vanaf 1970 zou Rome een ander type bisschoppen benoemen, dat een grote nadruk zou leggen op de bewaking van de door het leergezag gedefinieerde geloofsleer. Enkele maanden na de benoeming van bisschop Gijsen stelde Van Holk zich op het standpunt dat men in Nederland wat naïef was geweest met zijn ijver voor vernieuwing. Nu klonk bij hem de gedachte dat de stagnatie die door deze benoemingen werd ingezet, er vanaf het begin had

⁴⁷ Over dit thema, dat hem na aan het hart lag, had hij eerder, in 1955, geschreven in *De autonomie des geloofs*.

⁴⁸ Over de rol die Van Holk speelde bij het Tweede Vaticaans Concilie en het daarop volgende Pastoraal Concilie (1966-1970) wordt nader ingegaan in Walter Goddijn, Jan Jacobs en Gérard van Tillo, *Tot vrijheid geroepen. Katholieken in Nederland 1945-2000*, hoofdstuk v, Baarn: Ten Have, 1999.

⁴⁹ G.J. Hoenderdaal, *Het vrijzinnig protestantisme tussen de schaduwen van gisteren en morgen (1925-1940)*, in: C.W. Mönnich e.a., *Tussen geest en tijdgeest. Denken en doen van vrijzinnig protestanten in de afgelopen honderd jaar*, Utrecht 1989, 203.

ingezeten. “Men” – en daar bedoelde hij de bisschoppen mee – had zich verkeken op een hele reeks factoren: “De Romeinse neiging tot imperialisme en de heerszucht van de Romeinse curie; de typische mediterrane en sterk folkloristische godsdienstigheid; de diep gewortelde afwijzing van nieuwigheden; de ‘feeling’ van diezelfde mediterrane geest voor samenhang van celibaat, de geringere rol van de vrouw en de transsubstantiatie; de Italiaanse afkeer voor al wat noordelijk is; de neiging om heel indirect diplomatiek, byzantijns vormelijk te laten weten wat men eigenlijk wil en tenslotte de invloed van die opperste katholieke waarde: de eenheid der kerk bewaren, waardoor gehoorzaamheid het altijd wint van zelfstandig denken en persoonlijke overtuiging. Die invloed hebben de Nederlandse katholieken geweldig onderschat én bij zichzelf én in het grote geheel der kerk.”⁵⁰ Gezien zijn eigen enthousiasme in de voorgaande jaren mogen wij stellen dat Van Holk ook zelf deel had aan deze onderschatting. Zijn waardering bleef gelden voor kardinaal Alfrink, die z.i. bleef vasthouden aan het harmoniemodel. Na de dood van Van Holk werd de herdenkingsdienst behalve door een Remonstrantse predikant geleid door mgr. Ramselaar en prof. H.A.M. Fiolet, vooraanstaand R.K. priester, met wie hij o.m. betrokken was geweest bij het Pastoraal Concilie.⁵¹

Dialogo Reformatie - Catholica

Inmiddels zijn er zevenendertig jaar verstreken sinds het concilie. Op verschillende terreinen heeft de oecumene van de kerken een terugslag gekregen. De discussies rond de intercommunie bij de koninklijke huwelijksinzegeningen is daar een voorbeeld van. Ook de samenwerking tussen de protestantse kerken, zowel binnen het S.O.W.-proces als binnen de Raad van Kerken, heeft aan voortgang en enthousiasme ingeboet. Anderzijds is er sinds de jaren zestig van de vorige eeuw een zekere blijvende consensus gegroeid t.a.v. de wederzijdse erkenning van de doop, t.a.v. gemengde huwelijken en zelfs t.a.v. de eucharistie en het avondmaal, al zijn de grenzen hieromtrent nu weer strakker afgebakend. Ik wil deze impressie van de historische relatie tussen katholieken en Remonstranten besluiten met de aandacht te vestigen op het werk van de commissie Dialogo Reformatie – Catholica van de Raad van Kerken. Deze heeft vorig jaar een gezamenlijke verklaring

⁵⁰ L.J. van Holk, in: *Tenminste*, oktober 1972.

⁵¹ H.A.M. Fiolet ofm, geboren in 1920, franciscaan en priester, was van 1968-1973 hoogleraar dogmatische, reformatorische en oecumenische theologie aan de KTHA. Dankzij zijn inspanningen trad de R.K. kerk in Nederland toe tot de Raad van Kerken in Nederland, van welke hij van 1970-1983 secretaris was.

uitgebracht over de visie op de kerk. De opvattingen over de kerk in Nederland liggen volgens de commissie minder ver uit elkaar dan wordt aangenomen. Hoewel zowel protestanten als rooms-katholieken waarde hechten aan de plaatselijke kerk (de gemeente respectievelijk het bisdom) en de universele kerk, gaan rooms-katholieken vooral uit van de wereldkerk, met aan het hoofd de paus. Protestanten denken in eerste instantie aan de plaatselijke kerk. „De universele kerk wordt wel beleden, maar wordt niet concreet”, zei dr. K. Blei, de vroegere secretaris-generaal van de Nederlandse Hervormde Kerk.

De dialoogcommissie breekt in de studie een lans voor een niveau tussen de wereldkerk en de plaatselijke kerk. De betrokken theologen konden daar nog weinig over zeggen, maar ze denken bijvoorbeeld aan een Europese synode van protestantse kerken. Zo'n kerkvergadering zou oecumenisch vruchtbaar kunnen zijn, zei Blei, een van de voorzitters van de commissie.

Algemeen secretaris dr. B. Plaisier van de Samen-op-wegkerken vroeg of de commissie ook een kerkmodel op tafel kan leggen waarin protestanten en rooms-katholieken elkaar zouden kunnen vinden. Blei moest hem teleurstellen.

De commissie, die tien jaar over de studie heeft gedaan, bestaat uit vertegenwoordigers van de rooms-katholieke kerk, de oud-katholieke kerk en de Samen-op-wegkerken. Dr. A. Hoekema, rector van het Doopsgezind Seminarium, zei te hopen dat Doopsgezinden en Remonstranten bij een eventuele nieuwe studie ook van de partij zullen zijn.

5. Over katholiek zijn en Remonstrant worden interviews

Theo Zweerman: 'De mens is wondbaar, maar mag ook vrijmoedig zijn.'

Theo Zweerman, geboren in 1931, maakt deel uit van de orde der Franciscanen. Als Minderbroeder maakt hij deel uit van de gemeenschap in Megen (NB). Tot 1991 doceerde hij wijsbegeerte aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht. Van 1985 tot 1998 heeft hij tevens Franciscaanse spiritualiteit en theologie gedoceerd. Hij publiceerde onder meer *L'introduction à la philosophie selon Spinoza (Louvain/Assen 1993)* en *Om de eer van de mens. Verkenningen op het grensvlak van filosofie en spiritualiteit (Delft 1991)*. Vorig jaar verscheen de bundel *Wondbaar en vrijmoedig. Verkenningen in het licht van de spiritualiteit van Franciscus van Assisi (Nijmegen 2001)*. De hierin opgenomen essays zijn geschreven in relatie tot grotere bronnenstudies over Clara en Franciscus van Assisi. Geïnspireerd door de Geest van Jezus Christus hebben deze voor de auteur lichtende voorbeelden even 'deemoedig' als 'vrijmoedig', hun eigen 'wondbaarheid' en die van anderen leren respecteren en vruchtbaar maken. De in deze bundel opgenomen verkenningen erkennen de tragiek van de moderne mens voor wie een alles omvattende levensvisie lijkt weggevallen. Door het verdwijnen of verval van tot voor kort bestaande religieuze behuizingen voelen velen die het oude kerkelijke bestel nog hebben gekend zich ontheemd en zijn ze gedompeld in verlegenheid en rouw. De opstellen cirkelen rond de hedendaagse zoektocht naar een waarachtige spiritualiteit, de kunst om te leven in aandacht voor wat er werkelijk toe doet en wat de moeite van de inzet waard is. Deze levenskunst zal zich – als het goed is – voltrekken in eerlijk aanvaarde kwetsbaarheid én in de vrijmoedigheid van mensen die weten dat zij mogen opkomen voor wat zij van waarde vinden. Tijdens mijn gastenverblijf in Megen had ik op 27 september 2002 in het kader van dit werkstuk een gesprek met hem over de spanningsvolle relatie tussen geloof en wetenschap die met name Remonstranten, maar ook katholieke wetenschappers kunnen voelen.

Je bent werkzaam geweest als filosoof, als wetenschapper. Je bent ook lid van een religieuze orde. Treedt er geen spanning op in de relatie tussen wetenschap en spiritualiteit?

Je moet die twee niet vermengen. Het zijn twee visies op de werkelijkheid. De Verlichting⁵² verdient alle achting, maar je moet vaststellen dat zij ook de vragen van kwaad, schuld, rituelen en symbolen heeft verduisterd. Na twee wereldoorlogen zijn de ogen geopend voor de verblinding van rationaliteit alleen. Drie filosofen van naam hebben nog niet zo lang geleden, onafhankelijk van elkaar, gezegd geen hoop meer te hebben ten aanzien van de huidige westerse cultuur. Gadamer sprak zelfs van de angst als een grote meester die regeert, maar die tevens onze enige hoop is. Als de angst maar groot genoeg is, kan ons dat afhouden van de totale vernietiging van de wereld.⁵³

Ook jouw eigen werk is doortrokken van een tragisch levensbesef. Je schrijft in het eerste essay van je bundel: “We leven in het angstig besepte onvermogen ons uiteindelijk staande te houden (...) We gaan eraan, we zijn zwanger van de eigen dood.” Is er vanuit het geloof geen grotere plaats voor de hoop?

Onze menselijke wankelbaarheid en naaktheid hebben we weggemoffeld achter de grootse bouwsels van onze cultuur. Wie er weet van heeft dat hij ten val kan komen en dat hij kwetsbaar is, zorgt zonder ophouden voor houvast en beschutting. Dat heeft geleid tot een ‘verzekeringssyndroom’. De breuk met de tweede en derde wereld en de inbreuk op het natuurlijk milieu vragen van ons de prijs om ons tegen de gevolgen te verzekeren. Het heeft juist een morele en godsdienstige uitholling en ontreddeering opgeleverd. Franciscus en Clara konden God juist zoeken door dankbaar te erkennen zij dat zij wondbaar, afhankelijk en broos waren. Clara kon in het spoor van Psalm 8 zeggen dat de mens én onomvatbare verhevenheid én pure kwetsbaarheid is. We zijn minder dan een stofje op de onmetelijkheid van het heelal en tegelijk zijn we een heelal in onszelf. Grote mensen zijn zowel deemoedig als vrijmoedig. De categorie van de hoop is een christelijk perspectief. De rede van de Belgische kardinaal Danneels eindigt ermee dat de hoop het enige thema is dat

⁵² De Verlichting (Fr. ‘les lumières’, Du. ‘Aufklärung’) is het tijdperk van het rationalisme, het gezonde verstand, eind 17e en 18e eeuw.

⁵³ De andere filosofen zijn M. Serres (“Ik heb geen hoop meer, maar ik behoed de hoop”) en W. Müller-Lauter (“Ik zie geen hoop meer voor de mens”). De uitspraak van Gadamer is te vinden in *Filosofie Magazine* 4, 1995, 11.

belangrijk is. De verleiding om te wanhopen is groot. Je kan kiezen voor de visie dat wij leven in een absurd heelal. Of getroffen worden door de zuiverheid en zachtmoedigheid die vanuit het evangelie spreekt. Waar we de hoop vandaan halen? Hoofdstuk 8 van de brief aan de Romeinen is voor mij de Magna Charta, het manifest van de hoop, waar Paulus schrijft dat het lijden van deze tijd niet opweegt tegen de heerlijkheid waarvan de openbaring ons te wachten staat en dat noch de dood noch het leven ons zal kunnen scheiden van de liefde van God die in Christus is.⁵⁴ Alles is opgenomen in een allesomvattende liefde, dat weet ik in Christus. Ik geloof in finaliteit, niet in blinde evolutie.

Sta je in enige relatie tot het vrijzinnig-protestantisme?

Ja, met mensen als Heine Siebrand, Marius van Leeuwen, Han Adriaanse en Johan Goud heb ik aangename ervaringen. Met name ook in het doordenken van vragen als wat we vanuit de filosofie en de theologie nog kunnen en mogen zeggen. Over de wetenschappelijke status van de theologie. Over het geloof zelf heb ik te weinig met hen kunnen spreken. Een goede band had ik met prof. Hannes de Graaf. Zijn vrouw, inmiddels 92, kwam met enige regelmaat hier in Megen op bezoek. De Graaf sprak met mij over hoe de Christus-figuur tot hem is gaan spreken in het Japanse kamp waar hij tijdens de oorlog gevangen was gezet. Als vrijzinnig predikant in Indië kwam hij nu in dat kamp missionarissen tegen. Hij had zijn ideeën of vooroordelen over hen en zij over protestanten en dus stelde hij voor: "Laten we nu eens aan elkaar zeggen wat we vroeger over elkaar zeiden." De dogmatiek was in deze situatie niet echt belangrijk meer..

Het enige 'dogma' van de Remonstrantse Broederschap is de korte beginselverklaring die spreekt van een 'geworteld zijn in het evangelie van Jezus Christus' en het beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid. Spreekt dat jou aan?

'Geworteld in...' dat is me te weinig. Het gaat om de verrijzenis over de grenzen van de dood heen. De Geest van Christus is en blijft werkzaam. Bij sommige protestanten is er een besef dat Jezus toen en daar leefde, maar nu is opgenomen in de hemel. Echter, hij is aanwezig, in het Woord, maar vooral ook in het sacrament; het heilige komt dan wel heel dichtbij.

⁵⁴ Romeinen 8 : 18 en 38.

Ervaar jij voldoende, ook intellectuele, vrijheid in de katholieke kerk?

Ja, over de vrijheid in de kerk. Ik zie ook de spanning tussen het instituut van de kerk, dat onmisbaar is en de vrijheid van geloof. Bisschoppen zijn 'remmers in vaste dienst', die heb je nodig. Een wereldkerk is een probleem maar ook een rijkdom. Als er een teveel aan institutionele druk is dan wil ik een hervormer zijn. Overigens luistert de ware vrijheid naar wetten. Het is de liefde die vrij en vrijmoedig maakt.

Gaan geloof en intellectualisme samen?

De kerk moet gewaarschuwd zijn voor het verlies aan intellectualiteit. Zij verliest intellectuelen. Er is nu veel nadruk op spiritualiteit en bijbel, dat is terecht, maar er moet plaats blijven voor dogmatiek, doordenking van het geloof. Mystiek en symbolisme zijn belangrijk, maar ze moeten verdieping krijgen, dan raakt het ook de intellectuelen.

Henk van Waveren: 'Ik heb er nooit spijt van gehad dat ik Remonstrant ben geworden!'

Henk van Waveren werd kort voor de oorlog geboren. Als 6-jarig jongetje verlangde hij er al naar priester te worden, het was het verlangen naar het "indrukwekkende ambt". Hij werd het ook en was als priester van het bisdom Utrecht werkzaam als studentenpastor. Toen hij in 1972 trouwde en uit het ambt moest treden, was het collega studentenpastor Wim Overdiep die hem stimuleerde zijn pastorale arbeid voort te zetten als predikant in de Remonstrantse Broederschap. Een gesprek met H.J. Heering en G.J. Hoenderdaal maakte de weg vrij. Na het schrijven van een scriptie over een nieuwe levensstijl werd er een colloquium gehouden en vanaf dat moment was hij predikant, eerst in de toen nog onafhankelijke gemeentes van Lochem en Zutphen. Henk was redacteur van het Liturgiewerkboek 1986, voorzitter van de sectie Eredienst van de Raad van Kerken en is betrokken bij De Eerste Dag. Op de zesde oktober had ik een gesprek bij hem thuis in Eindhoven.

Heb je het priesterambt verlaten omdat je wilde trouwen of had je moeite met de katholieke kerk?

Een gewetensvraag! Ik ben echter blij dat ik ben overgegaan vóór de benoeming van Simonis en Gijsen tot bisschop. Het waren de dagen van het conflict rond Huub Oosterhuis die studentenpastor was in Amsterdam. Met mijn eigen bisschop, kardinaal Alfrink, waren er soms conflictjes over het vieren van de eucharistie, maar die werden altijd wel opgelost. Ik zou het echter denk ik niet lang hebben volgehouden.

Hoe heb je de overgang van R.K. priester naar Remonstrants predikant ervaren?

Ik heb snel kunnen aarden en werd ook allerhartelijkst ontvangen, ook vanwege de inbreng die ik op liturgisch gebied kon gaan hebben. Ik was de eerste priester die deze overstap maakte. Hensen was wel al lid, maar nog geen predikant. Ik heb er nooit spijt van gehad. De verandering was wel complex van hoogkerkelijk naar laagkerkelijk. Liturgisch gesproken was het nogal mager in de Broederschap, maar dat had het voordeel dat je onbelast door tradities iets op kon gaan bouwen. Marius van Leeuwen en ik hebben samen zo ongeveer het Remonstrantse antwoord op het Lima-rapport geschreven, waarin stond dat we geen probleem hadden met wat

daarin stond over de doop, dat Remonstranten de grootste moeite hadden met de hoge ambtsopvatting, maar zich graag wilden laten leren inzake de eucharistie. Wat mij wel tegenviel was de Broederschap toch vooral een domineeskerk bleek te zijn en de participatie van de leden niet zo groot was als je zou verwachten.

Mij viel op in het Liturgiewerkboek van 1986, dat onder jouw redactie stond, de nogal hoogliturgische invulling met b.v. een kyrie en gloria. Werd dat gewaardeerd?

Gemeenteleden kwamen wel eens naar mij toe na een dienst en zeiden dan: het was een interessante toespraak. Dat was toch altijd het belangrijkste. In de jaren zeventig en begin tachtig stond de participatie van de gemeente ook in de dienst meer in de aandacht en die van de predikant minder. Nu minder, het accent verschuift van participatiegemeente willen zijn naar een gemeente waar de predikant als professional centraal staat. Niet in alle gemeenten is evenveel waardering voor liturgie. Vernieuwingen bij de Remonstranten zijn meer incident, interessant om het voor één keer eens anders te doen. Maar: 'je moet het net zo vaak oefenen, totdat het spontaan gaat!' In Eindhoven waren liturgische veranderingen het moeilijkst. Regelmatig de Maaltijd vieren, vormen vinden om meer dialogisch de liturgie te vieren, responsie, of het zingen door een voorganger, dat pikken ze niet altijd. Men houdt toch graag wat afstand, raakt er niet te persoonlijk in betrokken, het is een 'blijf van mijn lijf': kom niet te dicht op mijn lijf en op mijn portemonnee! In die jaren van polarisatie rond het IKV waren het de politiek rechtsen die ook niet van liturgie hielden. Mijn positie was zowel politiek links als liturgisch.

Wat betekent de Maaltijdviering voor jou?

Met de daadwerkelijke tegenwoordigheid van Christus bij de misviering heb ik nooit veel gehad. De kern van de Maaltijd is voor mij dat Jezus at met zondaars en tollenaars en de sociale en godsdienstige kaders doorbrak. Dáárin breekt het koninkrijk door. Dat moeten we vasthouden, het is de "proeftuin van de andere wereld". Aanvankelijk zaten de rijken en de armen aan tafel, de diaken was een soort kelner en het gewijde ambt was er niet. Na 300, met de 'zondeval van het christendom' was er het gevoel van nu breekt het Rijk aan, we krijgen het voor het zeggen en de bisschop werd een soort Romeins senator met de kleding en het gezag die daarbij hoort. De katholieke mis is verambtelijkt en geritualiseerd, gemystificeerd. Voor de armen kwam er een 'liefdesmaaltijd' naast! Nee, ik zie dat

als een bedrijfsongeval: de maaltijd die geen maaltijd meer was. De kerkgangers hadden niets meer te maken met wat er op dat altaar gebeurde. Mystiek? Nee, meer geheimzinnig doenerij. Rituelen zijn wél belangrijk om samen te dragen. Als het even kan moeten we de elliptische structuur van de dienst handhaven, de dienst van woord en tafel, handhaven, zodat katholieken en protestanten zich bij elkaar thuis horen. Het gaat daarbij om de grote structuren van de gemeenschappelijkheid. Het nieuwe S.O.W.-dienstboek heeft nòg steeds het accent op het verzoenende bloed van Christus. De Joodse wortels van de maaltijd komen nog steeds onvoldoende tot hun recht. Het gedenken van Jezus' lijden en sterven wil ik uitbreiden tot zijn héle leven. Het gedenken is geen 'terugdenken aan' maar een gedenken met het oog op de andere wereld die komen gaat. Jezus heeft niet alles volbracht, het komt nu aan op het dragen van ònze verantwoordelijkheid. Dat is Remonstrants, maar katholieken kennen dat ook, maar dan als het moeten doen van goede werken.

Welke betekenis heeft het gebed voor jou in de dienst?

Het gebed is iets moeilijks, omdat je een persoonachtig iemand aanspreekt.

Ik vermijd zoveel mogelijk het hij/zij spreken over God, maar ja, als je je baseert op de bijbel dan zit je toch al gauw aan de godsbeelden daaruit. Voor mij is er wel 'een stem die roept' en die je oproept dingen te doen die je niet zelf zou bedenken. Er is een werkelijkheid die je te boven gaat.

Wilfried Hensen: in het optimisme zijn remonstranten en katholieken verwant.

Op een mooie herfstmorgen reisde ik met de trein naar Deventer – Colmschate, waar de nu 82-jarige emeritus-predikant Wilfried Hensen woont. Hij maakte een opmerkelijke ontwikkeling door. Ooit trad hij toe tot de Orde der Dominicanen en tijdens de oorlog, in 1944, werd hij priester gewijd. Van 1961-1965 was hij studentenpastor aan de Nijmeegse Universiteit. In 1966 trad hij uit de orde, huwde met een vrijzinnig-hervormde vrouw en trad toe tot de Remonstrantse Broederschap. Hij deed belijdenis bij dr. Jan van Goudoever in de Remonstrantse Gemeente van Hilversum. Van 1968-1984 werkte hij als stafdocent aan de Sociale Academie van Hengelo. In 1984, net met pensioen, bij een preekbeurt als gastpredikant in de gemeente van Doesburg, werd hij gepolst of hij daar predikant wilde worden. Na een colloquium doctum met de hoogleraar van het seminarium en enkele curatoren kon hij bevestigd worden. Na Henk van Waveren was hij de tweede priester die Remonstrants predikant werd. Wilfried mag beschouwd worden als een kenner van spiritualiteit en mystiek. Van zijn hand verschenen *Christendom en chassidisme* (1993), *De gemeenschap met zijn lijden. Lijden en dood in de christelijke mystiek* (1994), *Christuservaring* (1997), *Verborgen omgang. Dagboek* (1998), *Uit de diepten; mystiek in het protestantisme* (1999) en vorig jaar *Waar is God gebleven? Een zoektocht naar het Heilige*. Hoewel onderhevig aan beperkingen door verschillende lichamelijke ongemakken, blijft hij schrijven. Onlangs heeft hij een essay van zo'n negentig A4-tjes geschreven voor de Henri Nouwen-stichting over het kennen van God. Ook schildert hij schilderijen met religieuze afbeeldingen.

Als ik in jouw boeken lees over je bijna mystieke Christus-ervaring en Godsbeleving, dan vraag ik mij af hoe representatief ze zijn voor de geloofsbeleving in de Broederschap...

Dat zijn ze niet! Ik voel me een buitenbeentje. Hoewel de omgang met de collega's steeds heel prettig is geweest, moet ik zeggen dat men het weinig waardeerde als ik sprak over het bidden tot Christus. Met de christologie wordt weinig gedaan. Men maakt Christus los van het Godsmysterie. Christus is voor hen niet meer dan een inspirerende historische persoon, maar voor mij leeft hij voort en we ontmoeten hem voortdurend. Hij is permanent verlossend aanwezig. Ja, Roessingh heeft aanzetten gegeven tot een Remonstrantse christologie, maar is helaas veel te jong gestorven.

Heering heeft daar verder niets mee gedaan, hoezeer ik hem ook waardeer. Ik meen dat ook in ziekte, lijden en dood Christus aanwezig is. Hij is ons daarin voorgegaan, hij is een prototype voor de lijdende mens en daarmee een troost, hij deelt ons lijden. Het christendom is de enige godsdienst met een mee-lijdende God.

Adriaanse laat het theïsme vallen. Alle metafysische beleving is voorbij. Er is geen andere wereld, alles wordt herleid tot één werkelijkheid in een aardse context. Wel is Adriaanse daar ook weer aarzelend in. Ik vind dat we weliswaar niet ontkomen aan projectie als het over God gaat, die is een oermenselijk gegeven, maar de kern is niet een geprojecteerde werkelijkheid maar een transcendente. De hele wereld is vervuld van het goddelijke, van het besef dat God er is. Ik denk dan aan wat Miskotte schreef: 'Weet dat je het niet hoeft te weten, voel dat je het niet hoeft te voelen, maar weet dat God er is!' Een mens zoekt niet de ervaring met God, maar het is God die trekt aan jou, aan ieder mens die ervoor open staat.

Hoe heb je als ex-priester de viering van de Maaltijd bij de Remonstranten ervaren?

Bij de Remonstranten is het avondmaal een liefdemaal, het vieren van de gemeenschap met elkaar. Ja, wel heel schraal...

Wat heb je in de Remonstrantse Broederschap gevonden?

Vrijheid. Het was een geweldige bevrijding om niet meer vast te zitten aan rituelen. Ik had totaal geen behoefte meer aan liturgische vormen. En nu... ben ik daar ambivalent in. Enerzijds word ik getrokken door de Benedictijnen en hun liturgische vormen..., maar toch vind ik de vrijheid en soberheid erg belangrijk. Als cursusleider op Venwoude, waar veel Remonstranten en andere vrijzinnigen kwamen, werd ik getroffen door de authenticiteit van het geloof van de mensen, hun vroomheid, vaak zich uitend in de liederen uit de NPB-bundel die hun dierbaar waren. (...) Er is een verwantschap tussen remonstranten en katholieken en dat is de optimistische kijk op de mens. Er is geen sterk zondebesef. Met Roessingh en Heering is dat weliswaar enigszins teruggekomen, maar toch niet dat de mens gebukt moet gaan onder schuld. Ik vind voeding in mijn geloof in de remonstrantse Orde, waar ik lid van ben, al kan ik daar helaas niet meer komen. Ook het IJssel Beraad, waar collega's uit de regio samenkomen en waar zij hun spiritualiteit delen, is belangrijk.

Je schrijft dat je tijdens vakanties niet in de buurt van abdijen kon komen, of je wilde er voor een verblijf heen. Is er toch een heimwee naar het monastieke leven?

Ja... een zeker heimwee. Bij de 'eeuwige gelofte' destijds vroeg ik me nog af of ik niet Benedictijn moest worden, maar men zei me dat ik daarvoor toch te actief was ingesteld. Ik houd van de Dominicaanse Orde. Ik behoorde tot de eersten die uittraden. Toen waren er zo'n 60 tot 70 medebroeders; er blijft vrees ik niets van over. Een beetje schuldgevoel heb ik wel, ik was één van de eersten die uittrad, maar ik besef ook wel dat ik het verloop niet had kunnen voorkomen. Ik heb verdriet over de achteruitgang. Als de kloosters verdwijnen, verdwijnen ook de brandpunten van geloof, gebed en spiritualiteit. Ik zou me er nog steeds thuis kunnen voelen, ik vind veel in de stilte en kan niet tegen het lawaai van de wereld.

Is het kloosterleven geen vlucht voor de wereld en de medemens?

Als je sterk leeft in gemeenschap met God, dan geeft dat juist een sterke betrokkenheid op de mensen om je heen. Je wil dan meer voor je medemensen betekenen.

Is je geloof in alles wat je hebt meegemaakt nooit aan het wankelen geweest?

Dankbaar ben ik dat ik het geloof nooit heb verloren. Het Godsvertrouwen is steeds gebleven. Ik mis wel door mijn immobiliteit de geestelijke voeding van het samen met anderen bidden... Aan de kring van ds. Alide Haarman rond het boekje "Waar komt ons geloof vandaan?" doe ik nog mee. Ik schilder op het moment veel. Ik probeer beelden van God te vermijden, maar in mijn schilderijen krijgt het goddelijke wel verbeelding.

Conclusies

Wanneer Rooms-Katholieken zich wenden tot de Remonstrantse Broederschap, zijn zij vaak op zoek naar vrijheid om op een authentieke wijze te mogen geloven. Niet zelden hebben zij een gebrek aan dialoog ervaren binnen een hiërarchisch georganiseerd kerkelijk instituut. De standpunten die de R.K. kerk inneemt t.a.v. tal van maatschappelijke en morele vragen sluiten naar hun oordeel niet aan bij een veranderende samenleving. Een aantal van hen is teleurgesteld dat de hoopvolle ontwikkelingen die door het Tweede Vaticaans concilie in beweging zijn gezet zich niet hebben doorgezet. Bij de Broederschap wordt aan deze bezwaren tegemoet gekomen door de vrijheid en verdraagzaamheid die als beginsel voorop staan en ook gepraktiseerd worden in de theologiebeoefening en het gemeentelven.

Naast deze overwegingen, die vooral tegemoet komen aan de wens naar vrijheid van denken, biedt de Broederschap een positiever mensbeschouwing dan de calvinistische kerkgenootschappen bij wie zondigheid en het onvermogen van de mens tot enig goed een voorname plaats innemen. Een katholiek zal zich vermoedelijk eerder vinden in de meer optimistische Remonstrantse opvattingen van een vrije wil en een eigen verantwoordelijkheid die de mens heeft in zijn relatie tot God, wereld en medemens.

Voor Katholieken is een meer sacramenteel denken vaak kenmerkend. Er is een spiritualiteit waarbinnen meer ruimte geven wordt aan rituelen, symbolen en mystiek. Wij vinden dat terug bij de Remonstrantse predikanten met een katholieke achtergrond. De Broederschap zelf heeft, getuige het Liturgiewerkboek van 1986 en de Liturgie Klapper van 1997, een ontwikkeling doorgemaakt waarbij meer waardering is ontstaan voor liturgie. Voor de Remonstrantse traditie is er vanuit een protestantse achtergrond een grotere waardering voor een centraal stellen van woord en verwoording en vanuit de invloed die de Verlichting heeft gehad een meer rationele doordenking van geloofsvragen.

Een zekere spanning tussen hoofd en hart zal voor een katholiek die een nieuw geestelijk huis heeft gevonden in de Remonstrantse Broederschap moeilijk niet te vermijden zijn.

Literatuur

- G. Baudet, *Water bij de wijn. Hervormd en rooms-katholiek over avondmaal en eucharistie*, Baarn: Ten Have 2001.
- H. Berkhof, *Christelijk geloof. Een inleiding tot de geloofsleer*, Nijkerk: Callenbach 1985.
- D. Bos, *In dienst van het koninkrijk. Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende eeuws Nederland*, Amsterdam: Bert Bakker, 1999.
- E.H. Cossee, *Arminius en de eerste Remonstranten*, doctoraalscriptie, Leiden 1973.
- S.W. Couwenberg, *Katholiciteit en vrijzinnigheid. Zoektocht naar een nieuwe geloofsoriëntatie*, Kampen: Kok Agora 1990.
- W. Goddijn; J. Jacobs en G. van Tillo, *Tot vrijheid geroepen. Katholieken in Nederland 1945-2000*, Baarn: ten Have, 1999.
- W. Hensen, *Verborgens omgang. Dagboek*, Baarn: Ten Have 1998.
- W. Hensen, *Waar is God gebleven? Een zoektocht naar het Heilige*, Baarn: Ten Have 2001.
- G.J. Hoenderdaal en P.M. Luca (red.), *Staat in de vrijheid. De geschiedenis van de Remonstranten*, Zutphen: De Walburg Pers 1982.
- L.J. van Holk, *Het concilie en de internationale verhoudingen*, in: Internationale Spectator, 1963, jaargang XVIII nr. 5, pp 129-141.
- L.J. van Holk, *Vrijzinnig Christendom Nú*, Amsterdam: Lankamp & Brinkman, 1947.
- Th. M. van Leeuwen, Het open avondmaal. Een Remonstrantse reactie, in: J. van Beek e.a. (red.), *Mysterie tussen leer en leven. Het belang van intercommunie voor het oecumenisch proces*, Zoetermeer: Boekencentrum, 1993.
- H.J. Mispelblom Beyer, *Tolerantie en fanatisme. Een studie over verdraagzaamheid*, Arnhem: Van Loghum Slaterus, 1948.
- W.H. van de Pol, *Het christelijk dilemma Katholieke kerk – Reformatie*, Roermond en Maaseik: J.J. Romén & Zonen 1948.
- Raad van Kerken in Nederland, sectie Geloofsvragen, *Intercommunie. Het asymmetrische geloofsgesprek tussen protestanten en katholieken*, Zoetermeer: Boekencentrum, 1999.

- A.A. van Ruler, *Reformatorsche opmerkingen in de ontmoeting met Rome*, Hilversum: Paul Brand 1965.
- H. J. Siebrand, *De beklading van de wereld. Essays over vrijheid, spiritualiteit en verdraagzaamheid*, Maarssen: De Ploeg 2001.
- P.H. Winkelman, *Remonstranten en katholieken in de eeuw van Hugo de Groot*, Nijmegen: De Koepel 1945.
- Th. H. Zweerman, *Wondbaar en vrijmoedig. Verkenningen in het licht van de spiritualiteit van Franciscus van Assisi*, Nijmegen: De Valkhof Pers 2001.